

MAGYAR
PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI
FIGYELMEZŐ.
HARMADIK ÉVFOLYAM.

Harmadik füzet.

1872.

Mártzius.

I.

**Az erdélyi h. h. anyaszentegyház közzsínatainak
végzései kivonatban.**

(Folytatás.)

VIII.

Az 1633. esztendőben az enyedi synodus ezeket
rendelte.

(Geleji Katona István püspök idejében.*)

1. A szuperintendensnek és a szénioroknak legyen hatalmuk a közegyházi szolgálkat oly ekklézsiákban, a hol hasznos azoknak munkálkodása, megtartani, vagy ha kitünőbb meghívást kapnak, sőt másokat is helyeikből oda tenni át, a hol nagyobb haszonnal szolgálhatnak. A nem engedelmeskedőket, mint a kik, adott fogadások ellen vétének, és csak saját magok hasznát nézik, hivataloktól az egész országban megfoszthatják.

2. A szuperintendens nem tartozik minden évben visitálni, hanem, ha lehet minden másodévben látogassa meg a széniorokat, főképen a székelyföldieket.

*) E zsinaton junius 6-kán választatott püspökké Geleji Katona István Keserüi Dajka János helyébe, a ki ezévi május 18. halt meg. B o d Szmirnai Sz. Polikárpus. 71. 74. lap.

3. Az iskolatanitók, hanem ha a szent hivatalba magokat lekötelezik, ne prédikáljanak a templomban; imádságot mondhatnak, de nem a szószékből.

4. A pap-jelöltek elébb a partialis synoduson vizsgáltassanak meg; a készületlenek a közzsinat elé ne bocsáttassanak, sem a predikálás nekik meg ne engedessék, mielőtt tudományok és erkölcsöknek jótanubizonyosságát nem adták.

IX.

Az 1634. esztendőben a m.-vásárhelyi synodus ezeket rendelte.

(Geleji Katona István püspök idejében.)

1. A lelkipásztorok közül, mint az egyházmegyék küldöttői az országgyűléseken néhányan mindenkor jelen legyenek.

2. A püspök, ha a szükség kívánja, synodus előtt is fakultálhat egyházi szolgálakat, ez azonban nagy szükség esete legyen, nehogy a közfelszentelés apródonként feleslegesnek tűnjék fel.

3. Templomokban és templomok körül, a pápista babonáskodás kikerülése végett, temetkezések ne történjenek.

4. Istenitisztelet ne másutt, hanem a templomban tartassék.

5. A mi temetőinkben a tőlünk különböző vallásuaknak is kell temetkezési helyet adni, különösen az unitáriusoknak, a kik egyhelységben vegyesen laknak a mi felekezetünkbeliekkel; s viszontag kívánni kell tőlük, hogy ők is ugy cselekedjenek.

6. Házassági elvásztások ne történjenek hamar és csak azért, mert az idézett fél meg nem jelent (per non venit,) hanem várakozni kell. És hogy az ártatlan fél annál komolyabban sűrge a magistratust: ezért az elvásztási díj legyen a nemesekre nézve 24 frt, a nem nemeseké pedig 12 frt.

7. Az egyházmegyéken az elválási ügy a harmadik ülésen végeztessék be.

8. Synodus alkalmával a közegyházi szolgálak szenioraikkal együtt templomba menjenek, a vitatkozásokra figyelmezzenek, ne kóborogjanak ezalatt az utczákon és koresmákban. A makacsko-

dókat szenioraik jegyezzék meg, távolmaradásokért büntessék meg, első ízben 1 frtra, másodizben 2 frtra s így tovább, mindannyiszor erősen megdorgálván őket.

9. A diaetán a püspökkel együtt mindig jelen legyen valamelyik szénior; a székely székekből pedig mindenik egyházi szolgáló ott legyen.

X.

Az 1635. esztendőben az enyedi synodus ezeket határozta.

(Geleji Kátóna István püspök idejében.)

1. A hittől elszakadt személyek dolga így legyen: Ha semmi reménység nincs az elszakadottnak visszatéréséhez, annyival inkább, ha biztos hír van afelől, hogy az elhalt: akkor az elhagyott fél, ha az elhagyás után már négy egész esztendő eltölt, a házassági kötelékből oldassék fel. Ha pedig a dolog kétséges: az elhagyott fél várakozzék mindaddig, míg valami bizonyosabb lesz meg tudható.

2. Synodus alkalmával mindegyik szénior tiz lelkipásztor után csak kettőt hagyjon otthon, a kik a távol levők helyett szolgáljanak; a többieket mind magukkal hozzák a synódusra. A kik macacságból el nem jönnének, azok a XXXIII. canon szerint büntettetnek, először 3 frtra, azután 6 frtra, majd 9 frt stb.

3. A lelkipásztorok és iskolatanítók a synodus alkalmával igazán jelen legyenek a vitatkozásokon; az ellenvetéseket meghallgassák, tanuljanak, ne járjanak szét a korcsmákon, ne dorbézoljanak. Különbén ha kik ilyenek találatnának, azok keményen megdorgáltassanak.

XI.

Az 1637. esztendőben a deézsi synoduson ezt határozták.

(Geleji Kátóna István püspök idejében.)

* Háromszéken az eddig való szokás továbbra is megmaradjon, ugymint: ha valamely causans személy unitarius levén, perfolýása között a mi ekklézsiánkban recipiálná magát, tehát annak

persecutorát a mi esperestünk tartozik meghallgatni, dolgát eligazítani. De, vice versa, az unitarins esperest is tartozik ezt cselekedni in simili casu.

XII.

Az 1638. esztendőben az enyedi synodus ezeket határozta.

(Geleji Katona István püspök idejében.)

* 1. A reconciliálandót először a magisztratus büntesse meg, és azután admittáltassék a reconciliatióra; mert egyébiránt netalán a magisztratus is elmulatná az igazságkiszolgáltatását. Delectust tégyenek mindazonáltal a tiszt, széniorok a casusokban. Némely vétkek ugyanis könnyebbek. Az efféléket magisztratus nélkül is lehet absolválni.

* 2. Temetés iránt végeztetik, hogy a tűzhelyes vagy városi nemes ember meghalt teste felett, hanem ha különös jóval volt az ekkléziához, egyébiránt csak egyet prédikáljanak s azzal temessék el. A nemzetes és főrendek felett pedig lehet hármat prédikálni, u. m. koporsó-betételkor, azután eltemettetéskor egyet a háznál, mást a sír felett. Többször s több helyen nem lehet, hanem ha zállag as urak felett. A rithmizálás pedig ne legyen, hanem ha nagy ur kívánságára. Az órálás se, kiváltképen deákul „sub poena depositionis ad Synodum generalem utque. Ha mester, széniora hire nélkül cselekeszi: poena fl. 12.

* 3. Ezután a papok esizmát ne viseljenek, sub poena fl. 6, mox fl. 12, tandem poen. depositionis. A deákok s iskola-mesterek se viseljenek skatulyás süveget, se gombos mentét, se leppetyős ujjmentét. Ha a mesterek le nem tészik: a széniorok vonják le rólok Ugy a főpapok a deákokról. A mizirigallért is letegyék a dolmányról és mentéről.

* 4. Imponáltatik, hogy a pastorerok a kathedrán kívül minden könyörgés-mondáskor letérdepeljenek. Ugy a deákok is, mind öregek, mind aprók.

XIII.

Az 1639. esztendőben, június 3-kán, a m.-vásárhelyi synodus ezeket határozta.

(Geleji Katona István püspök idejében.)

* 1. Az Alvinczi Grammatikája nyomattassék ki az oskolák számára, és a Kekkerman Logicája recipiáltassék.

* 2. Senki széniora s püspök hire nélkül, ha hivattatik is el ne menjen.

* 3. Senki vasárnap ne eskessen, sub poena fl. 12 ; hétköznap is csak úgy, ha látja, hogy a menyegzőre immár elkészültek.

* 4. Megholt szénior helyébe püspök hire s engedelve nélkül, ha hivattatik is, senki ne menjen. A meghalt szénior helyébe akarván mást választani előre a voxokat két atyafiak által küldjék a püspökhöz.

* 5. A házassági esketés, ha úgy tetszik, Quadragesimában is megeshetik.

* 6. Megengedtetik, hogy házas mesterek legyenek, de úgy, ha magokat lekötelezik, hogy azon hivatalban mindvégig megmaradnak.

* 7. Megengedi a szent Synodus, hogy a püspök az ekkléziák pénziből, mint plenipotentárius úgy viseljen gondot a négy oskolákra, ugymint a Szepesi-Szentgyörgyire, Kézdi-Vásárhelyire, Udvarhelyire, Hátszegire.

XIV.

Az 1640. esztendőben a synodus Gyula-Fehérváron ezeket határozta.

(Geleji Katona István püspök idejében.)

* 1. Senki széniora hire s engedelve nélkül, hivatal mellett is, más ekkléziába ne menjen.

* 2. Háromszéken az unitáriusok között és miközöttünk így legyen az esketés: A vőlegény a minemű valláson vagyon, olyan vallásu papot vigyen magának az esketésre oda, a hol eszközik; de ha mind a vőlegény, mind a menyasszony az unitária valláson

lévén, a mi ekklézsiánkban lagnának: oda unitárus papot be ne vigyenek, hanem kimenjenek esküdni

* 3. Hogy az scandalum eltávoztassék: végeztetett az Urvasorájától megmaradni szokott kenyér és bor felől, hogy azt a maga házánál csak maga a pap absumálja, s többé abból ne részesüljön deák, mester, egyházi vagy gyermekek. Sokáig se tartassék, hogy macska vagy mi megegye.

* 4. Hirtelen megbetegedett gyermeket háznál is lehet keresztelni.

* 5. Az hol templom nincs, ott háznál is lehet esketni.

* 6. Commendatória nélkül senkit nem kell recipiálni se ekklézsiába, se iskolába.

* 7. A halotti harangozásokban mód observáltassék, hogy ha szerfelett sokat harangoznának, a halottat ki ne kísérje a pap s a mester.

* 8. A maga vallásán levő halálra sentenziáztatott embert a pap eleve vigasztalja; s ha kívánja, communicáltassa is.

* 9. Idő előtt esketés ne legyen, hanem a mely héten akarják a lakadalmat celebrálni; mert osztán vagy tilalmas napra teszik a lakadalmazást, vagy egymással azalatt összeférnek.

XV.

Az 1641. esztendőben a kolozsvári synodus határozta.

(Geleji Katona István püspök idejében.)

* 1. Az ekklézsia az ország végezését a nőtelen paráznák iránt helybenhagyja, hogyha összeházasodnak, meg ne verettesse nek, hanem ekklézsiát kövessenek; de a kik össze nem mennek, azok be ne bocsáttassanak, mig meg nem verettetnek.

* 2. A kik egyszer ekklézsiát követtének, ha még is vétkeznek, püspök hire nélkül ekklézsia-követésre ne admittáltassanak.

* 3. Ha valamely gyilkos meg nem ölettetik: addig az ekklézsiába ugyan csak be ne bocsáttassék, mig a megölettetnek minden atyafiaival meg nem békélik, akkor is pedig úgy, ha az atyfiak a békesség felől a pap előtt attestálnak.

XVI.

Az 1642. esztendőben az enyedi synodus ezeket határozta.

(Geleji Katona István püspök idejében.)

Büntetések némely kiválóbb esetek vagy kihágásoknál, a melyeket a szent közzsinat Enyeden 1642. esztendőben junius 29-ik napján megállapított.

1. Egy pap is, ha magát valamely egyháznak vagy patronusnak kézbeadással vagy kijelentett szóval lekötelezte, e maga megajánlását vissza ne vonja, hanem ha a felsőbbség parancsolatjából; különben mind a két helytől bizonyos időig megfosztva léssen.

2. A püspök hire és engedelmé nélkül egy szénior se engedje el vagy enyhítse megérdemlett büntetését az alája tartozó oly egyházi szolgálóknak, vagy iskolatanítóknak, a kik valamely nagy bűnért elítéltettek; különben büntetése léssen először 24 frt, azután hivatalvesztés.

3. A kik adventben vagy a főünnepek előtti két hétben házasulókat esketnének egybe, büntetésök 3 frt.

4. Szökött személyeket, a kik első házasságokból még nincsenek feloldva, vagy nyilvános czégréseket, a kik ekklézsiát még nem követtek, ha a pap, szeniorának hire nélkül összeesket, a közsynodusig hivatalától megfosztatik. Az oly szenior pedig, a ki elhírtenkedve adja egyezését, vagy ugyan ugy bűnhődik, vagy rögtön 12 frtra ítéltetik.

5. A ki temetésnél több predikációt mondand, mint a mennyi már meg van határozva, vagy rithmizál: ha pap 3 ft birságot fizet; ha deák az iskolából csufosan kicsapassék.

6. A ki egyházi személyekhez nem illő öltözetet hordand, mint pl. bársonyt vagy színben és fényességben ahhoz hasonlítót, vagy nyest kalpagot, a püspökön, udvari papokon és némely előbbkelő szeniorokon kívül: ezeket tőlük előljáróik vegyék el.

7. Ugyanez a büntetés érje a papok feleségeit, ha köntöseiket arany, ezüst kapcsokkal csifrázzák, vagy nyakokba gyön

gyöket, csatokat raknak, vagy a közdivatutól eltérő csizmákat viselnek.

8. A kik ama szentlélek gyalázó káromkodással élnek, elébb 12, majd 24 frtra büntettetnek, végre hivataljoktól végképen megfosztatnak.

9. A ki más feleségének szemérmessége ellen ólálkodik, kísért, 12 frt a büntetése, s ha ezt másodszor is ismételné leté- tessék.

10. Az egymás közt veszekedő, czivakodó papok, s egymást sérelmezők 12 frtra büntettetnek s a sebészt is fizetik.

11. Iskolamesterek, ha kik épen így tesznek, 6 frtra bün- tettetnek. Ha pedig papjaikat vagy másokat bántalmaztak, tetten kapatván, csufosan elkergettessenek.

12. A kik vásárolt bort korcsmán kimérnek, minden veder után 3 frtra büntetendők. A mit azonban fizetésökben kaptak, a földesur beleegyezésével, kimérhetik.

13. A ki vendégségekben hegedün vagy cziterán játszik, bün- tetése 3 frt.

14. A kik tánczolnak, akár a pap, akár a felesége, 3 frtra büntettetnek.

15. A kik babonás és reáolvasás által való gyógyítást üzné- nek, büntetésök 3 frt.

16. A könnyelműségből nem igazán esküvő 6 frtra bün- tendő; a ki elhatározott akarattal teszi: hivatalától megfosztassék.

17. A kik vásár- és ünnepnapokon ekklézsiájokat-, pedig nem kényszerülve, elhagyják, büntetésök 6 frt.

18. Ugyan ily napokon, a kik magán vagy világi dolog miatt, utra mennek, büntetés 3 frt.

19. A ki az ekklézsiából kizártakat maga hatalmából vissza- veszi, vagy a gyülekezetből ugyan így kizár, büntetése 6 frt.

20. A ki a parochiális udvarokat piszokkal tölti el, takarítsa ki ő maga, ha csak a régi szokás mást nem tart.

(Folytatása következik).

Közli: **Szilágyi István.**

II.

Az anyagelvűség, s az anyagi fejlemrendszer ellen.

„Nem bírom belátni, minő erő rejlik abban
főregnek lehetni?“ Labulaye.

„A haladásnak istent kell hinni.“

Hugo Victor. Nyom.

Korunk valóban az ellentétek kora.

Századunk első felében fellépett egy tudós német, s felmutatta elsőben a fejlemrendszert, de magasztos idealis uton. Kevesen értették meg, de mindnyájan csudálták a nagy észkirályt. Ez vala Hegel, s kulcsot hozott tudományában a világ titkának megoldásához. Rendszerében az örök élet teremtő lehellete lebegett a világ felett.

Századunk második felében kopár, hideg sziklák között fellép a másik tudós, s a fejlem rendszerét anyagi uton kísérté meg keresztül vinni. Nem tartotta szükségesnek magasan járni, a sárból kimagyarázhatott mindent. Ezt már mindenki megértette, de senki sem bámulta meg, sőt azon bámult mindenki, hogy hogyan lehet így a szellemes lelkü embert a legcynikusabb módon az egész világ és történelem előtt arcul ütni? . . . Ha a közhatalom képviselői tagadták volna el személyességünk méltóságát, s lelkünk örök életjogát: azt mondtuk volna: A hatalom nem Isten képére teremtett szabad embert, hanem szabadtdalan igavonót keres, hogy absolut lehessen. De mit mondjunk akkor, ha ezen ember és társai magokat az igaz világosság és szabadság emberének hiesztelik akkor, mikor oda vetik a világhulla természetit különbség nélkül az erősebb hatalmának? E rendszer embere Darwin, s apostola Vogt, emissariusai a magyar Nihilisták.

Az első rendszer a religio legmagasb, legelzártabb szentélyéből indult ki: „az absolutum személyiségéből, az absolut észből.“ A kivitelben a Pantheismus egy neméig haladott, de legalább felemelt, megszentelt, s az isteni élet közössévé tett mindent. Megszentelt mindent majdnem a bünig.

A másik rendszer a khaoszból, tehát a zür- és rendetlenség abszolutumából indul ki, s büzhödt, erjedő világiszap ázalékaivá aljasít le mindent, besároz, elundokít mindent, „mindent egész az erényig.“

E végletekkel szemközt ki kell mondanunk, hogy sem az Isten nem fejtekezik, mint Hegel világ-apotheosisában, sem a sár, mint Darwin erjedő világiszapjában . . . hanem fejtekezik a természeti dolgoknak éltető lelkök, saját eszméjük. Fejtekeznek az elvek, ezen életcsirák. A fejlemrendszer tehát Hegel ellenében nem teheti a világot az isteni abszolutum lényegi öntevésévé; mert az abszolut szellem eszméinek megtárgyasításában s láthatókká tételében nem magát, hanem csak erőit, tökéletességét teszi nyilvánvalókká. A világművész azt végezi, amit végez a véges szellem remekeinek létrehozásában. A művésznek nem szelleme forgácsolódik el a lángelműség remekeiben, hanem képessége, s eszme-hatalma nyilatkozik csupán. Egy-egy gondolat testesül meg, incarnálódik, s a gondolat a szellem gyermeke. Így a világteremtésben nem az abszolut szellem, hanem annak teremtői képessége, genieje, a világeszmében rejlő életcsirák, az elvek indulnak az időben fejtekezésnek. A világeszmei egység tartalmát tevő különféleségek, az életelvek, nem mehetnek soha egymásba, maradnak örök különféleségek; mert a világeszme nem abszorbeáló, mindent magába beemmagasító egység, hanem az eszmék életösszesége . . . a különféleségek élő s azért éltető öszhangja. Élő egység és nem holt egység, s ez fejtekezik.

A tapasztalás nem állíthat mást, mint azt a világos igazságot, hogy semmi létezett eszméje előtt.

A véges szellemek hatáskörébe eső tárgyak közül már egyik sem létezett saját eszméje előtt. Világos az mindenki előtt, hogy p. o. az órát saját eszméje előzte meg, s e gépezetben egy szép gondolat testesült meg, és nem az órásnak lelke; mert így vagy több órát többé nem készíthetett volna, vagy számtalan lélekkel kelle birnia.

Nem hiszem, hogy tévednének azok, kik az analogiát a véges szellem munkásságáról átvinnék a végtelenére, miután e kettő

között a gondolkozás nem találhat realis különiséget, hanem csak relativot, a határt a véges és végtelen között.

Most már átmenvén a másik rendszerre, ki kell mondanunk, hogy az anyag, ezen materia iners, nem lehet önalkotó világelv, s nem is fejtekezhetik.

Az anyag sehol sem jelenik meg mint szabad öntevő elv, hanem mint szolgáló elem.

Az anyag nem hordozza magát az önorgánizáló hatalmat; mert az orgánismus állandó törvényeken alapuló életrend, a mely szolgálni kényszeríti az anyagi elemeket, leköti, vagy elveti. Az életelvek hordozzák magokban az önorganizáló potentiát.

A világház administrálásában átléphetlen örök renddel találkozunk az ész, és tapasztalás. A khaosz, a zürnek absolutuma, absolut rendetlenség. Már ugyan ki hozhatná ebből ki az absolut rendet?

Az anyag nem érez, nem gondolkodik, nem akar: tehát nem is él. Igy ki hozhatná ki e holt iszapból az érező, gondolkozó akaró lényeket?

Nemo dat, quod non habet. Az anyag adná azt, a mivel soha nem bírt, soha nem fog birni!

A holt világrayagot ki hozta mozgásba? Ha intelligens Isten nem, ugy az esztelen véletlen! De hát a véletlen miként állandósít valamit, miként leend öngyilkossá az állandó világrend elszülésében? miként leend rendező észszé?

A természetben az eddigi tapasztalás az alakok (species) állandóságával találkozott. Darwin „On the Origine of species“ című munkájában egymásból huzza ki az alakokat, mint Bosco bűvész sapkájából.

Bár a természet három országában vannak életfejlési lépcsőzetek, de ezen lépcsőzetek örökké azok, soha sem látta a tapasztalás ezeket egymásba átmenni, átfolyni. A koráll, e csont fa mikor lett valaha élőfává? Akkor lehetett a majom emberré.

Csudálatos, hogy a hypothesisek legvakmerőbbike miként fogadható el apodicticus igazság gyanánt, mikor az összes emberiség egyetemes önérzetével homlokegyenest összeütközik?

Ha Darwin ős majma az emberek Ádáma lett, nem szólha-

tunk többé arról, amit emberek emlékezete és észlelete óta folyvást tanít a tapasztalás, az alakok állandóságáról, sőt állíthatjuk ama mese igazságát, hogy a bércek rejtekeibe betévedt, vagy betemetett virágmagokból származtak a bányavirágok. Igaz, hogy ez ellen felhozható, hogy a fák kövé válhatnak, de fajminőségeket még a kövület állapotában is megtarták. Így tehát csak egyedül a majom birand a teremtés házában ezen különös kiváltsággal, hogy fáját, alakját, organismusát nemzés folytán az emberével cserélheti fel. Nagyon különös virilitás ez a természet házában. Kik, minő törvényhozók szavazhatták azt meg neki? Ezen insolans játék a természettel, tudománnyal, tapasztalattal, az emberek közérzelmeivel még azután a természettudósnak címével koszoruztatik meg a XIX. század második felében!

De ha már Darwin ős majma a mindenható véletlenség rendezte világban emberesítő tenyészerővel birt: ugyan minő világkatasztrófa okozhatta azon calamitást, vagy minő bűn, hogy ama majomfaj ezen kiváltságától megfosztatott egy felől, másfelől pedig, hogy az emberállat most már maga kénytelen faja fentartása felől gondolkozni?

Talán csak egyszer, az elkábult természet önfeledése, vagy önkivülisége pillanatában nyerte a majom ezen potentiát, azután felébredvén, s észre térvén ismét a természet, tőle azonnal el is vette, s büntetésül a nemzett korcsokra bizta magokat, ha akarják, fentartani. Minő boszantó önkényesség az! És azután még ez is természettudomány? Ugy ez nagyon határozott elvekre épített tudomány!!! Az agyláz örültsége . . . de ez a Muhammedánoknál igen tiszteletre méltó kiváltság . . . a Derwisek és Szantonok bölcsészete!

De az alakokról menjünk tovább az állati psüchére. Ez is mindég azonos magával. Semmi haladást sem mutat fel. A fecske, méh, hód, hangya épen úgy építkezik ma, mint az emlékezet kezdetén. A pók ma sem képes szöni indiai shawlokat. A gorilla, orangután, csimpánsz egy hajszálnyira sem távozott el természetétől. Sem agyuk szerkezetében, sem organicus előállításokban nem vehet észre semmi változást a tudomány.

Csudálatra méltó dolog az, hogy a véletlenség, e csu-

dálatos productuma, a majomkorcs, az ember psüchéjét szellemi kifejlésre emelte, míg derék, kacagányos ősei maradtak azontul is ostoba majmok. A következetlen természet hirtelen állhatatos lett. A korbát örökre felemelhetlenül leeresztették.

Azon nem csudálkoznám, ha azon természetbölcsék agyában ezen gondolat nyerne megállapodást, miszerint az állati életelvek az alaki életfejlés minden phásisain, mint megannyi fejlem csomókon átmennének, mielőtt az emberben öntudatosságra végre eljutván tiszta egyéniségre és személyiségre, mire törekvési iránynyal birni látszanak, emelkednek, s a Psyche az emberben kibontotta lekötött szárnyait, s pneumatikus fejlemre tesz szert.

Már ezen kevésbé visszariasztó elmélet is megoldaná mindazon kérdéseket, melyeket a Darwinizmus feszeget, anélkül, hogy az alakokat, vagy concrete végén, fajokat az életfejlési lépcsőzeteket összekusználja, s azokat önkényesen egymásba átmenesztené. Ezek maradnak állandóan azonok, s változhatlanok. Az életelvek fejthözhetnek, de az élet faji alakzatai határozott körükből soha ki nem tévedhetnek. A majmok maradnak örökre majmok, és csak majmokat hozhatnak létre, de az egyik alakzat anyagi burkából kiszabadított Psyche vándorolhat magasabb létfokra.

Az anyag az életelvre nézve mindig ideiglenes börtön, és örök szolga, azért soha sem birja magában élet-teleológiáját, hanem mindig abban, minek szolgál. Szolgál a véges szellemeknek életmunkásságok kifejtésében, szolgál a Végtelelnek a világteremtésben, a világeszme tünetkezésében, láthatóvá tételében.

A Darwinéhoz hasonló önkényes eljárás az, ha a jelen organizmusok per generationem aequi vocam állítatnak elő. Így járt el Burmeister is „die Geschichte der Schöpfung“ nevezetes munkájában, midőn a 333 lapon az embert is ilyen chemiai processusból előállott organizmusnak találja, mint a többi. Oly megoldás, mely a világréndet a pusztá véletlen kezébe teszi le. Itt is áll az, a mi Darwin rendszerénél felemlítendő volt, hogy vajjon csak egy bizonyos ünnepélyes jó kedvében birt-e a természet ezen emberképző erővel, azután örökre elveszítette azt? Az emberrel végkép kimerítette magát, s megszűnt új alakokat létrehozni, s a véletlen is

ezen demiurgus, szintén dethronizáltatott, s helyét átengedte az örök rendnek, ellenségének. Az ősi világhatalmak megbuktak: az anyag és a véletlen, s határozott elvü világesz vette kezébe a kormányt. Ki hozta ezt létre, ha nem önmagától van öröktől fogva? Ez az előbbiekkal teljesen ellentétes világelv!

Az anyag absolutumának elméletében minden terv nélkül indul meg minden! Semminek sincs határozott eszméje, viszonya, rendeltetése . . . és mi mégis a világház berendezésében s igazgatásában határozott eszmével, s mindent az utolsó porszemig átfogó Teleológiával találkozunk. Mindennek látjuk a „Miért?”-jét. Igy lehetetlen nem állítanunk, hogy a mindenség élén egy határozott jellemű gondolkozó hatalomnak kell állani. És ezen hatalom gondolatai testesülnek meg a világeszmét tevő különféleségek életében bizonyos kibontakozási egymásutánnal, renddel.

A világ észszerűségének felfogása egy pillanatig sem nélkülözheti a szellemi világelvet.

A Darwinizmus, midőn anyagfejlemi rendszerével a rég lejárt, mindig elitélt, s az erkölcsi és polgári életben mindig rendítő katasztrófákat előidézett anyagelvűségnek törekszik új lendületet adni, vakmerő kezekkel tör be az emberiség közszentélyébe, s tönkre teszi annak szellemi, s személyes lételen alapuló erkölcsi méltóságát . . . Erről beszélni nincs semmi joga a Darwinizmusnak. A merő állatok között hol van helye az erkölcsi kötelességérzetnek? Mikor érezte ezt a tigris és farkas? Miért engedné oktalanul általa lekóttetni magát egyedül az állatember, hogy magát korlátozza oly mesés agyrémek által, minőké válik Darwin rendszerében az erkölcsi kötelességérzet, kegyelet, szeretet. Ha pedig ezek még sem volnának üres ábrándok, lázas agyrémek, vajjon nem lesznek-e akkor a természet örök szózatai a Darwinizmus agyrémes állításai és bölcsészete ellen?

A mézspartok szigete Albion minden században szül a világnak egy egy tengeri kigyót. E rendszer Hobbes megjelenése, aki az ember természeti állapota felől azt tanította, hogy az „bellum omnium contra omnes.” Valóban Darwin rendszere nem nevelhet mást, mint Septembriseuröket a jövő számára, a midőn már többé guilotinra sem lesz szükség, elég a világboldogítás eszközésére az

izmos kara, erős foga, éles körme a derék gorilláknak. Kár volna még ácsolással is fásasztani őket. Az idő érték, és siet. A szenvedély éhes, és sarkal.

E rendszer a szellem öntagadása, paroxismusa, s a legiszonyubb gyalázat az emberre nézve. Az ember megszűnt személyes jog lenni. Állat, semmi több. Muló pára.

E rendszer a hatalom abszolútizmusának és az egyetemes szolgaságnak kikiáltása alkalmazásában. Árulás az emberiség ellen Mert ugyan hogy beszélhetne az emberállat szabadságról, polgári jogokról, alkotmányról? . . . Ezek nem állati dolgok. Ezekhez jogosultságuk csak a szellemi Világteremtő személyes életre emelt, tehát saját képére formált eszméinek lehet, ezen érző vérző, Isten felé tartó élő eszméknek, melyeket a világmegváltó Krisztus istenfiakká és az istenország örökösivé tön. Ha nem kell ezen nemes joglevél: ugy kiáltatok a hatalomnak és erősebbnek fülébe: „Mit várakoztok, késlekedtek? Ime mi Darwin majomkorcsai vagyunk, fogjatok szekereitek elé. Rendelkezzetek felettünk. Tiétek a hatalom, a jog; mert tiétek az erő:“ „ad quid potentia, ad id et jus.“ Azt mondá a derék de rosz rendszerü Spinoza. — Milyen belőletek, ha a hangot meghallja az alvó oroszlán a nép?!

Ime minő jogi, s személyes léti biztosságra vezet e rendszer alkalmazásában, a mely midőn a vadállatok szabadságáról beszél, tönkre teszi az emberit teljesen. Timur Lenk, ki a hinduk szent városában tornyokat emelt kaponyákból, ha élne, bizonyosan aranyéremmel jutalmazná meg az emberi egyetemes szolgaság e felvilágosodott apostolait, . . a derék pestiektől ez nem tellett. Ezek Vogt Károlynak csak pénzt (mintegy 5000 frtot) fizettek merő hálából, hogy végre megmutatta nekik magas származásukat ama kacagányos ősektől, az erdők csimpánszaitól, pedig e derék ősök még kacagányaikat sem örökíthették át meztelen korcs ivadékaikra, annál kevésbé ősi erkölcsi jellemöket, hogy t. i. elégednének meg ők is az erdők gyümölcseivel, s ne táplálkoznának állatársaik húsával, s ne takargatnák magokat azoknak elkobzott szőreivel és tollaival.

Darwin kigunyolta s porig alázta az embert, midőn a büzhödt, erjedő világiszapból az istenség képzelt glóriájaig emeli azt a fejlődés lajtorjáján, csak azért, hogy midőn magát e szegény pára az örökkévalóságra érdemesítette, letaszítsa iszonyu ironiával ismét ama büzhödt világiszapba, menthetetlenül, eltörülve életével lételet és személyiségét örökre.

Darwin megtagadta, s rágalmazta az erényeket, midőn azokat az állatok istállójába vezette be.

Darwin rágalmazta a polgárzatot, a vallást, midőn az elsőnek megtagadta alapját, a másiknak célját.

Darwin rágalmazta a tudományt, midőn az a nyujtott felvilágosítás után alig szolgálhat másra, mint az önfentartás eszközeinek finomabb, s ravaszabb kiharásolására, s az önzés lelketlen szentesítésére. Szemet ad az embernek, hogy lássa, miként esztelen, ha csak egy pillanatig is becsületes ember marad, ha nyílt haszonnal gazember is lehet.

A Darwinizmus a cynizmus féktelensége, a kik tisztelik, magokat gyalázzák meg. Azon elmélkednek, hogy miként lehetnének merő állatok.

Az önmegtagadás stoikus erény, de nem birom átlátni, minő erő rejlik abban, pusztá féregnek lehetni.

A darwinista ha okos, és egyszersmind következetes, nem mehet tovább saját kerek hasánál . . . ez lesz a haza, s az oltár. Kötelességérzete nem terjedhet tovább a kizárólagos önszeretetenél. Ez az egytetemes állatvonás. A való és a nemzés. E két göncöl között kell lejárni az egész életnek . . . Ha pedig nem akar következetes lenni, rendszerénél jobb leend ugyan, de marad határozottan önbecstelen, és mysanthrop. Kétségen tul áll az, hogy e rendszernek legtökéletesebb bölcsei a derék Kannibálok leendenek, akiktől még a mai Internationálnak sok eltanulni valója leend. Oh ha az Inquisitio megérhette volna e bölcsészetet, minő boldog lelketlenséggel gyujtogathatta volna máglyáit mindazon kövérebb állatok alá, a melyek valamit szereztek, s bizonyos menységü zsirt szedtek oldalaikra. De se baj. Itt vannak még, s virágzanak ismét a Jezsuiták, a vallás e Macchiavellei. Ők is fogják tudni nem tisztelni azokat, kik nem is kívánnak tiszteltetni, kik le mondanak ön-

ként minden jogi személyiségről, s megelégesznek az állatok sorsával.

Lehetetlen nem csudálkoznom az emberi szellem ezen örületes játékán, melyet Darwinizmusnak neveznek el. Eszembe jut Voltaire megjegyzése Rousseau felett, ki a civilizációt az eredeti erkölcsök megrontójának tartotta: „J' ai reçu Monsieur, votre nouveau livre contre le genre humain; je vous en remercie. Vous plairez aux hommes à qui vous dites leurs vérités, et vous ne les corrigerez pas! On n' a jamais tant employé d' esprit à vouloir nous rendre bêtes! Il prend envie de marcher à quatre pâtes quand on lit votre ouvrage.

Azonban mind ez még megtörténhetik. „Quod differtur, non aufertur.

Tófalvi Jónás.

III.

Jeremiás István esperessége a szatmári ref. egyházmegyében 1737—1762-ig *)

— Egyháztörténeti tanulmány —

Jeremiás István egyike volt a szatmári ref. egyházmegye legjelesebb espereseinek. Hol születet és tanult? — Nem tudjuk. A Sarkadi Nagy Mihály „Szatmár-Németi sz. kir. város története“ című munkáját átdolgozó Bartók Gábor azt mondja róla a 210-ik lapon, hogy 1721-ben már m.-szigeti tanár volt, onnan vitetett Erdélybe; s Erdélyből Técsőre papnak, honnan 1731-ben Sz.-Németibe hozatott. Mint sz.-németii pap választatott 1736-ban a szatmári ref. egyházmegye által főjegyzővé, s 1737 szept. havában esperessé.

Mint németii papnak küzdelmes életének kellett lennie, — amiért 1738 tavaszán, az egyházi fegyelmet s főbb hatóságokat

*) Mutatvány szerzőnek „A szatmári ref. esperesek“ című kéziratban levő művéből.

ismerni nem akaró Németit elhagyá, s Fehérgyarmatra ment, hol az esperességben előde Vitéz István lakott. Ugylátszik Bájoki János izgatott ellene, kit első tanítóból mozdítottak elő utódául a Németiek. Érdekelve voltak még ez ügyben, Losonczy Csomor István városi senator és Berkes István.

Zoványi György püspök Zilakon márc. 24. 1738. kelt levelében vigaszul következőket írja Jeremiásnak: „Tiszteletes Senior Ur! Adja meg Isten kegyelmednek azt, amit kívánnak elvenni az emberek, és fiát II. Timoth. IV: 14. Igen prudenter változtatta kegyelmed szállását, a tisztviselőnek nyugodalmasabb, sőt authoritásinak és becsületének megtartására általában jobb az ilyen hely Istenét vette el Sz.-Németi, kiüzi házokból a mindenható, sacrilegium commiserunt: meg is irtam volt Losonczy uramnak mikor a fiamat hívta kegyelmed intimatiojából, neki sem kellett; Berkes István is megbánta, hogy hajolni kezdett és megváltoztatta.“

Zoványi ez idézett levelében helyesen jósolt, midőn a fehérgyarmati, s hozzá hason egyházak nyugalmasságát jövendölte a tisztviselőre nézve; mert Fehérgyarmat nagy csendességben volt Jeremiás István ottani lakása alatt, és őt megbecsülte. Már 1736. Vitéz István ott lakása alatt sem volt visitatio Gyarmaton; mert a Zoványi XIII. Canona szerint „ipsimet seniores a synodo visitentur.“ (Solymosi visitatorium protocolluma 355. lapján.) — 1742-ben Gyarmatról így szól a visitatio naplója: „in Gyarmat non est peracta sacra visitatio, quoniam nec erat necessum, est enim parochia senioris.“ (Lásd protocollum Jeremiae p. 28 et 71.)

Bájoki János, Jeremiás utóda nagy zavart és rendetlenséget okozott a németii egyházban, — melyet a németiek csakhamar megsokallottak. Ez az egyházmegye által soha el nem ismert pap kénye kedve szerint gázolt keresztül kasul az egyházi törvényeken; mindenben saját szeszélyét követte, s az összemátkásodott egyéneket, könnyeden elválasztgatta stb. Az 1741-ben ellene folyt vizsgálat alkalmával kiderült, hogy azon kérvények, — melyek ügye támogatása végett a németii tanácshoz, az espereshez, püspökhöz irattak, nem a közönség, hanem néhány izgató művei vol-

tak. Segéde Danka András, — kit ugyancsak első tanítóul választottak a németiek Bájoki mellé, s kiről mint Jeremiás által hozzá utasított egyénről, Zoványi püspök fentebb idézett levele végén emlékezik, hivataláról már a második évben lemondott; mert a nép ellenszenvé főnöke után reá is kiterjedett. — Az említett vizsgálat 1741 január 3-káról így ír: „Cl. D. Joh. Bájoki, tamquam minister extraordinarius et contemtor nostrae societatis, visitare noluit; quid eveniat suae claritati, in deliberato constat.“ — Az egyházmegye deliberatuma szerint pedig hivatalától elmozdított, s Jeremiás István esperes megkereste a városi bírót, hogy ezt a törvényeket gázoló qua papot a bitorkodástól tiltsa el, — minek következtében a fizetést tőle megtagadták, s már 1742. Vásárhelyi György lett a németii pap. (Lásd Bartók Szatmár-Németi története 240 és 211. lap.)

Még teljesebb elégtételt nyert Jeremiás, midőn az egyenetlenség által pártokra tépett s önmagával vizálgató németii egyház egy 1742-ben jan. 12-kén kelt s hozzá benyújtott reversalisban a következőket mondja: „Mi szabad és királyi Szatmár-Németi városában a németii részen levő sz. eccléziának alább megirt tagjai recognoscaljuk: hogy megkeseredett szívvél szemlélvén eccléziánkban és a venerabilis collegatusban támadott egyenetlenséget, melyet, hogy a venerabilis Tractus-tól való függetlenség okozott legyen, már most fájlalva ismerjük. Annak megorvoslására nézze requiraltuk instantiánk által tiszteletes esperes Jeremiás István és notarius tisztt, Kereszthury János uramat több tisztt. coassessor társaival együtt nemes Szatmár városában véghez ment visitationak alkalmatosságával. Mely ő kegyelmökhöz tett requisitionkat és instantiánkat, jól lehet nem voltunk volna méltók, mindazonáltal kegyes szívökre vevén, és ebben a dologban a nemes szatmári ecclanak interpositioját is megtekintvén, ajánlották arra magokat, hogy közinkbe eljönek, csakhogy az ő kegyelmök igazgatásokat és jurisdictionjokat agnoscaljuk, és egyszersmind mostan magunkat ad omnem obedientiam et dependentiam canonicam in rebus ecclesiasticis submittaljuk. A minthogy minden Isten dicsőségére és az eccléziának csendességére célzó dologban való ő kegyelmök ju-

dicatussát és authoritását agnoscáljuk is stb. stb. Aláírva: Erdődi András senator, Vass Mihály senator, Losonczy Csomor István senator, Barta Ferencz, Pap András, Rimai Mihály, Czeglédi András; Kovács Mihály, Pap István cum coeteris.“

Jerémiás István esperesi hivataloskodása azon szomorú időre esik, midőn az 1723-ban felállított királyi helytartó tanács mindent elkövetett, hogy igazolja Erdődy Gábor egri püspök ezen szavait: „ut sit flagellum haereticorum.“ — A békekötéseket és országos törvényeket lábbal tapodó 1731-ki Carolina resolutio a protestánsokat úgy szólván törvényen kívüli állapotba helyezte. Az egyházi gyűlések megengedve nem lévén, csak egy-egy fejetlenkedő egyház kellett, s a gyöngye praesidiális kormány nem volt képes az egyházi közigazgatás szálait fennakadás nélkül vezetni, s az egyházi fegyelmet kezelni. A szomorú helyzetet még szomorubbá tevék egy némely egyházi felsőbbbségöknek engedetlenkedő papok. Egy ilyen ellen kél ki Dömsödy János beregi esperes, Tarpán, 1738. dec. 23-kán kelt levelében, kérvén szatmári kollegáját Jerémiást, hogy az ő általa excommunicált istvándii egyházban ne engedje a sákramentomokat kiszolgáltatni a szatmári tractusbeli szomszéd papok által. Az érdekes felkérő levél így kezdődik: „Pokrócosnak lasnokos a társa stb.“ Ilyen excommunicatio a szatmári traktusban is történt. Az engedetlen homokiak Vásárhelyi Jánost a tractus ellenére bevitték papnak, mely alkalommal többféle zavargások is állottak elő, melyért Homok excommunicáltatott. A bünbánók és Vásárhelyi mellett maga a püspök Zoványi György is irt többször Jerémiásnak, s harmadszor Zilahon, 1740. jun. 15. kelt közbenvető levelére, oldattak fel általa azon szoros excommunicatio alól, mely a cultus tartást, még az ünnepeken is beszünteté!

Ez talán tulságosnak, sőt zsarnokságnak volna nevezhető ma; de abban az időben kényszerűség szülte eszköz és orvosság vala. Szükség volt minél erősebb kezekkel tartani a kormányt, minél éberebb szemekkel örködni; mert a klérus minden alkalmat sőt ürügyet felhasznált, hogy térithessen, hogy protestáns templomokat foglalhasson el, szóval hogy a protestantismust minél szűkebb

terjedelemre szoríthassa. Zoványi püspök 1738. márc. 28-kán Zilahon kelt levele végén írja Jerémiásnak, hogy Belényes vidékén Rézbánya nevű helységben az „adversariusok“ egy communio alkalmával a templomot megrohanták, a népet kiűzték, s a parochiát és templomot azon ürügy alatt foglalták el; mert benne a communiót szolgáltató papnak — Hanvai Istvánnak — formátája — papi oklevele nem volt! — Ez okból inti, hogy a küldött formátákat az általa ordinálandó papoknak kiadja, (mert abban az időben egyházkerületi gyűléseket nem lehetvén tartani, az esperesek magok ordináltak,) s jölteszi ha a másunnan jötteknek utánna jár, ha ilyennel birnak-e?

Jerémiás István egész esperesi hivataloskodása alatt, mondhatni legfontosabb volt az 1742-dik év. Ez volt a Szatmár vármegyében levő reform. papságra nézve a zaklattatás kora.

Az 1742-diki LXIII. t. c. által elhatározottat, hogy a nemesi felkelő sereg költségire e plébánosoknak is contribuálni kell. E törvénycikk végrehajtása tárgyában 1742. jan. 9-kén a nagykirályi várban tartott particularis gyűlésében Szatmár vármegye végzésileg kimondja, hogy mindazok egyenként és összesen, kik nemesi kiváltsággal élnek, az új generalis insurrectióra aránylagosan járuljanak, amenyiben pedig a hely. hitv. egyházi szolgák és predikátorok is, — a kik születésökre nézve másként nem nemesek volnának, de — nemesi előjogokkal élnek, és az ilyenek közé méltán soroztathatnak, az iskolamesterekkel együtt, a jelen insurrectióhoz járulni nagyon természetes következetességgel kötelezettek; minthogy pedig a szolgabírák által beterjesztett liszta szerint a négy járásban az iskolamestereken kívül 109-en vannak, egyenként öt forintjával 545 rhénes forint lesz azon összeg, mely az esperesek által azok facultásának aránya szerint, egyéneenként szétosztandó és a kirendelt pénztárnokoknak nyugta mellett kézbebesítendő leszen. (Folio 10°).

A négy járásban következő menységben laktak a predikátorok:

a krasznaköziben	17,
a nagybányaiban	32,
a szamosköziben	34,
a nyiriben	26,

összesen: 109

öt forintjával = 545 rhft. (Fasciculo 19° actorum nro. 225. 1742.)

Becsky László szolgabíró ezen megyei végzést tudatván, 1742. január 13-kán, Komlódtótfaluból kelt levelében írja Jeremiás espereshez: „ime ezen nagybányai processusban levő helységeknek neveit kegyelmednek accludálván, kérem és az nemes vármegye parancsolatjából tisztem és kötelességem szerint admonealom, az maga V. Tractusában levő falukat kiszedvén, a summát illendőképén eő kegyelmők között (oda értvén az iskolamestereket, egyházfit és harangozókat,) mentől elébb repartialja, és mostani január 28-dik napján, vagy előtte Szatmárra hadi perceptor Komáromy Dániel uram kezeihez indispensabiliter administraltassa.“ stb. stb. — Becsky László gondolván, hogy e szokatlan dolog miatt a papság feljajdulni fog, azért levele utóiratában e megyei sérelmes végzés indokolásaul ezt mondja: „Ebben semmi mentség nem lehet, sőt ezen succursusra predikátor uraimékat ő felségéhez való hiveség, nemes hazánknak oltalmára célzó szükség és az igaz hazafiának virtussága is ösztönözhetik.“

Becsky szolgabíró e levele Csengerben a visitatio közben jutott az esperes kezeibe, ki gyorsan közlé annak tartalmát püspökével, melyre az jan. 20. 1742. Zilahról ezeket válaszolja: „Csengerből VI. prsentibus hozzám expediált levelét elvettem szomorúan, hallottam vala szintén tegnap, hogy két társzekeret kívánnak nyolc-nyolc ökörrel, s emberrel . . . Filialis széknak arra hatalmanincs, hogy minket oda szorítson, hova a népet. Exemptusok voltak még a pogányok között is minden időben a papi rendek. Ha a kathol püspökök contribualnak, sok jószágot birnak; de mi koldusok levén majd csak alamizsnával élünk, noha szolgálatusunk jutalmával . . . Egyéb tanácsot nem adhatok . . . hanem jól végére kell menni, ha egyéb traktusok felve-

szik kegyelmeteknek is úgy kell engedelmeskedni. Jut eszembe, hogy b. e. Carolus idejében egyszer a klerus ingerléséből megindított ilyen parancsolat, hogy mi is contribuáljunk, de instantia által ő felségét megnyertük . . . Irjon kegyelmetek t. főkurátor urunkhoz, és az ampl. debreceni senatushoz. Tudom egész válasza leszen . . . De addig semmit ne cselekedjék, mivel ez nem az egész vármegye végzése.“

A tanács követve lön; — sőt ezenfelül egy kérvény nyújtott be a szatmármegyei ref. predikátorok nevében gróf Károlyi Sándor főispánhoz, melyben elmondják „hogy a 63-dik artikulus tisztelendő plebanus uramékat . . . stringálja; de csak azokat . . . akik beneficiatusok . . . a gyengébbek . . . immunisáltattak, mi pedig plebanus uraiméknál gyámoltalanabbak vagyunk, beneficiumokat nem bírnunk, tulajdon csak conventiónkból élünk, még abból is hacsak két kézi munkánkkal magunkat nem segítenők . . . még magunk mindennapi existantiánkat is alig vehetnénk stb. stb. A mi több csak mi ezen nemes Szatmár vármegyében megtelepedett szegény predikatori rendek ezen új dologgal szorongattatunk . . . Mely motívainkat midőn excellentiád kegyes szívére alázatosan tennénk, méltóztassék azon atyai kegyét velünk éreztetni . . . hogy ilyen nem próbált újsággal haza conclusuma nélkül ne terheltessünk . . . s a már determinált executiótól immunisok lehessünk stb. stb.

E kérvény másod példánya gróf Károlyi Ferencz tábornagyhoz nyújtott be. Ez már jan. 30-kán hátiratilag válaszol Szatmárt, s írja, hogy „a vármegye végzésének in privato felbontását a törvény tiltja,“ — s némi gunnyal mondja: „ámbátor ő kegyelmöket magam se tartsam törvényes parochusoknak, mivel mindazáltal sokan születésből nemesek ezek méltán, — a többi pedig ámbár méltatlanul . . . de gyakori alkalmatossággal élnek a nemesi szabadságnak némi nemű, sőt majdnem főbb javaival. Ha azért az elsőbb nembeliek minden kérdés nélkül, az második az elvett javak után a törvényes regula szerint járó kötelességből úgy tetszik nem difficultálhatják, hogy nemesi nevezet alatt valók számába . . . vonattattak. S ámbár ezen nemes vármegye által kívánt segedelem lelki jóságos cselekedetet foglalván magában . . . a külsőknek tartozó példaadás kedvéért önként kellene kapattatni . . .

Egyébiránt a közelebb leendő vármegye gyűlésén tessék magát legitimálni stb. stb.

A főispán pedig febr. 2-ről Károlyból indorsálja, hogy „jelen nem létében tevén a vármegye a végzést, . . . praesentibus intimál-tatik, hogy első gyűlésén ex fundamento vegye fel . . . addig pedig javaslaná . . . : hogy ex zelo et amore erga reginam et regnum resol-valnák ezen haza oltalmára célzó felkelésnek segedelmét.“

A harmadik példány a vármegyére nyújtott be, s az febr. 26 s következő napjain Szatmár-Németiben tartott gyűlésében a következő végzést hozta reá: „A belőlirt dologban fog irattatni Superintendens urnak, hogy ő kegyelme sponte assummalja a nemes vármegye által adrepartialt summát, hogy semmint executione mediante compellaltassanak praedikátor uraimék annak le-tételére.“

Zoványi mint márc. 10-ről Zilahon írja: „9-na martii későn estve vette a vármegye levelét. . . melyre resolutióját eként teszi: agnoscalom, hogy a ref. praedicatorok igaz nemes emberek, mind személyökben, mindkét ágon levő posteritásokban: sic sonant verba felicitis recordationis principis Transilvaniae Gabrielis Bethlen: verbi divini praecones, ipsoremque haeredes, et posteritates utriusque sextus universi, a modo in posterum quoque omnibus istis gratiis, privilegiis, honoribus, indultis libertatibus immunitatibus, quibus coeteri veri, nati, et indubitati veri nostri Transylvaniae et partium Regni Hungariae eidem adnexarum (NB. extendebatur tunc dominium Principis Transylvaniae usque ad Tibiscum amnem;) nobiles quomodolibet de jure et ab antiqua consuetudine uti sunt et gavisi, utenturque et gaudent uti, frui et gaudere perpetuis semper temporibus valeant atque possint etc. Mely nemességből nem jó az ki, hogy a ref. predikátorok valamely casusban contributio alá vétessenek egy két nemes vármegye authoritásából, — hanem ha az egész országban levő ref. predikátorokra ugy sonalna a . . . 63-dik articulus mint a secularis ne-

mességre. — Egyébiránt mind az 1681, mind az 1715-dik Sopronyba és Pozsonyban celebráltatott generalis insurrectionak modalitásában nem complectaltattak a ref. predikátorok, hanem csak azok, kik az országban possessionatus papi rendek.

2-dik ok ez: hogy mostan extraordinarius succursus kívánatik . . . Ezt méltó oknak itélem. De a ref. predikátorok facultását ha considerálok, abból micsoda succursus lehetne? mivel szegények, jószágtalanok etcet. etcet. Valami csekély zsoldon vitézkednek, de lelki fegyverrel. Ezt bizonyára elkövetjük felséges asszonyunkért s nemes hazánkért etc. etcet . . . Ezelőtt jött még egy más írása is a nemes vármegyének hozzám, melyben az inpositum ilyen vala: minden predikátor mesterével, egyházfiaival és harangozójával adjon egy aranyat, — már másoduttal az impositum jól megszaporodott; hát a harmadik vajjon menyivel fog öregbedni, ha az is eljő? . . . Kérem ne siessenek az executióval, mivel nekem teljes authoritásom az ilyen impositumoknak repartálására nincsen 1.) mert függésem vagyok a ref. ecclae főkurátoraitól, kiknek hírek nélkül magamat ilyen dologba nem avathatom; levén tisztem, mint b. e. Carolus VI. kiadta, mikor superintendensségünket megengedte, hogy invigilaremus moribus ministrorum, nobis subjectorum ac in excessivos condigne etiam animadverteremus. 2.) Azért, mert még ő felségétől ilyen extraordinaria commissio hozzánk nem jött. 3.) Azért, mert az egész országban még efélet nem tapasztaltam . . . 4.) Azért mert ez a mi superintendentiánk minden traktusokból álló egy corpus innen a Tiszán, kiszakasztanom egy traktust nincs hatalmamban. 5.) Azért mert én a magam v. traktusán kívül más v. traktusbeli predikátoroknak facultásokat nem tudván, nem tehetek proportionaliter eshető repartitiót . . . Egyébiránt . . . ha ő felsége fog perseverálni, kiadandó commissiójában . . . szoros parancsolatjának készek leszünk engedelmeskedni.“ stb.

Folyamodtak-e az uralkodóhoz? — Nincs adatunk reá. Az egyházmegyei levéltár gróf Teleki Mihálynak Bécsben, 1742. febr. 24-kén kelt levelét őrzi, mely bizonyosága annak, hogy Jerémiás István a papság ügyének előmozdítása érdekében, felhasználta a nagyokkai ismeretségét. Gróf Teleki Mihály ezt mondja: „mint-

hogy a pápista és unitus orosz és oláh, nem különben lutheránus és vallásunkon való papok in omnibus regni circulis contribualnak, (mely a mint Zoványi fentebb idézett levele mutatja, nem való,) tehát kegyelmetek is magokat . . . eximáltatni nem praetendálhatja, hanem nagyobb reflexiót és proportiót méltán kívánhatott volna . . . Az Isten szenvedésre és hallgatásra hívott bennünket stb. stb.“ *)

E választ, valamint a Zoványi véd- és válasziratát is, márc. 12-kén közli gróf Bethlen József mármarosai főispánnal, (kivel szigeti tanárkodása, vagy erdélyi papsága alatt ismerkedhetett meg Jeremiás,) minek következtében az márc. 28. 1742. Szigetről keltezett levelében ezeket írja: „Látom mind kegyelmed leveléből, mind pedig tiszteletes Püspök Zoványi uraméból is, miként defendálta kegyelmetek a venerabilis clerust a nemes vármegye előtt a tudvalevő szokatlan imposita ellen, — bizony elég szentül és dicséretesen irt tiszteletes Püspök uram a nemes vármegyének, melyért adjon Isten sok jót ő kegyelmének, — bizony nem is kell édes tiszteletes uram kegyelmeteknek az alá az onus alá bocsátani magokat, akármit írjon Teleki Mihály ur és a vele egyetértők, nem kell éppen semmire accedálni . . . inkább executionaliter vegyék meg kegyelmeteken, melyet úgy tetszik nem remélhetnek; mert sehol más vármegyékben az holott cardinalisok és püspökök a főispánok ott sem maceráltatnak ezen onussal szegény predikátoraink, hanem csak Szatmár és Ugocsa vármegyében tentaltatott az; de én intimálván tiszteletes uraiméknak és főispány uramnak is, irtam igen keményen a vármegye tiszteknek is, már most cessaltanak, ha csak ezután nem ujjitanak valamit. Bizony kegyelmetek se adjon semmit is, — ha ugyan csak még is háborgatni fogják kegyelmeteket én bizony egy protectorium mandatumot hozatok, mert mihelt irok agenseimnek, mindjárt nyernek és küldik.“

E tanács követve lön; a papság a passiv ellenállás terére lépett, s várta mit fog tenni ellenében a vármegye, számítva egyes

*) Utóiratában közli Teleki, hogy „a Lutzerni egész Kánton protestánsná lett, s a pápa követe azonnal elhagyta, hogy közönséges declariációkat ne hallja, és approbálni ne láttassék.“

protestáns előkelők közbenjárásának sikerére. Végre ezen ügy szatmárvármegyének következő határozatával befejezve lön: „Juxta priorem Inelyt. Comitatus determinationem, Ministri quoque reformatorum indiscriminatim. Omnes pro necessitatibus hujusce Insurrectionis nobilitaris, singulariter: adordinata eidem Praefectorum Dominorum Officialium Stipendiatum ex fundamento articuli novellaris 63, super insurrectione conditi, in quantum hi omnes quales pro nobilibus reputarentur, tum vero quod hactenus iidem, veluti praerogativa nobilitari gaudentes cum aliis nobilibus litigare consueverunt, aut vero saltem illi, qui ex indubitato nobili sanguine semet propagatos haberi asseruissent, exclusis aliis natiuitate ignobilibus proportionate concurrere deubissent: nihilominus tamen, erga Interpositionem Principalium suorum eatenus peculiariter factam, dictorum ministrorum insurrectionalis haec Inposita sub congregatione Generali, die 21-a et subsequentibus proxime praeteriti mensis Maji in Oppido Csenger celebrata ex beneplacito relaxata est. etcet. etcet “*)

Jerémiás esperessége idejében szomorú napok viradtak a szatmári ref. iskolára és egyházra is. E gyász-napok leírását Bartók Szatmár-Németi története 180—183 lapjairól vesszük át.

A végzetserű 1749-dik évben — így szól a nevezett történet, — a jezsoviták felfolyamodása következtében a papok és tanárok közpénztárból fizetése eltiltatott, azon ürügy alatt; mert a

*) Az itt olvasható megyei végzéseket a febr. 26. 1742. kivéve következő szíves sorok kíséretében vettem: „Tiszt. Kiss Kálmán ref. lelkész urnak. Méltóságos főispán (Ujfalussy Miklós) urnak folyó hó 9-ről kelt meghagyása folytán . . . örülök, hogy a ref. egyháztörténelmének e csekélységgel kielégítőleg szolgálhatok. A kiirtakból átfogja látni tiszteletes ur, miszerint a nemesi felkelés, illetőleg subsidialis költségekbe, a ref. predikátorok, mint nemesi kiváltságban élők elváltak marasztva, s azoknak beszédését executióval is fenyegették, de végre is a főbbeknek közbevetéseik által az összeg elengedtetett. A társzekerek kiállításáról, (melyet Zoványi említ a vármegyéhez írott levelében K.) a jegyzőkönyvekben említést nem találtam; — ugyhiszem az is elengedtetett. — Őszinte barátsággal stb. Nagy Károly, octob. 6. 1870. Horváth József levéltárnok.

város a római hitűek tanítói közül egyet sem fizet, a reformátusokra pedig sokat költ. Ennek megvizsgálására Melczer Pál kamarai biztos 1752-ben kiküldetett.

Ez időben Szatmár városa már csak a malom- és vásárvám jóvedelmét engedte át a reformátusoknak; egyéb segélyvel nem járult az egyház és iskola támogatásához, a papok fizetését papbér cím alatti vetette ki s adta be a nép. — A kiküldött biztos a vizsgálat eredményét 1753-ban vitte fel, honnan októb. 30-kán érkezett válasz meghagyja, hogy a malomra római hitű bíró ügyeljen, a vásárvám bérbe adassék s mindkettő a városi pénztárba folyjon; deáktartás cím alatt senkire adó ne vettessék, az önkéntes adományozás még most elnézetvén. Együttal a királyi biztosnak meghagyatott, hogy az egri püspök embere közbejöttével a tanárok és deákok állapotát, s fizetésök forrásait vizsgálja meg.

Melczer Pál 1754 febr. 14. gyűlést tartott, hol Almási Raffael jezsovita, ugy szintén Fáy József németii, Kevi András szatmári papok és Szigety Sámuel tanár az egyház gondnokaival megjelentek, s az iskoláról következő jelentést tettek:

„Van a kollegiumnak egy professora, kinek fizetése 125 frt, 12 köből buza, 20 köből bor; van egy széniora, egy contrascribája, négy primariussa, vagy esküdtdiakja; togatusok, hol többen hol kevesebben, rendesen negyvennek kellene lenni benne, most is 40-en vannak, ezek mellett ugyanannyi szolgálk; a togatusok közt van öt publicus praeceptor, kik rhetoricaig tanitanak. A philosophiát, theologiát, mathesist, görög, zsidó nyelvet és históriát pedig Bethlen Gábor fejedelem idejétől a professor tanítja. Az oratorok s poéták praeceptorának fizetése 25 frt, a syntaxistáké 20 frt 160 pénz. A többinek 16 ft 40 kr adatik. — A professor fizetése 1749-ig a város kasszájából, azóta ref. lakosokra vetett mérsékelt adóból s önkéntes ajándékokból telt ki. A deákoknak és azok szolgáltnak a város népe főzetett, mely főzés 10 napon keresztül kerül elő egy esztendőben. Kenyeret számokra a szomszéd jóltevők szolgáltatnak. A kollegium épülete fentartására szükséges költségekben 1749-ig a város cassája is segedelemmel volt; azóta a kurrátorok keze alatt levő pénzből és a jóltevők adományából telt ki.

E vizsgálatot követte július 8. azon helytartótanácsi rendelet, mely szerint az iskola két tanító alatt csak a grammatikáig engedtetvén meg, azonfelül eltörlendő. — Tanár és diákság elosztatandó; a tanítók pedig a nép terhelése nélkül egyedül a hagyatékok jövedelméből fizetendők.

E parancs július 25. a tanács és egyházi személyek előtt is felolvastatván, a gondnokok nyilvánították, hogy a professor kész letenni tiszvét, s ezután mint rektor a grammatistákat is tanítani; az első osztálynak pedig György József lesz tanítója.

Miután e rendelet a nép előtt is — aug. 1. — felolvastatott, az a tanácshoz intézett nyilatkozatában, határozottan megmondá, miszerint neki az ifjuság segélyezése terhére soha sem volt; a gondnokok pedig akép nyilatkoztak, hogy ők csak a fizetést vonhatják el; az iskola nem az ő, hanem a főurak, a nemesség pártfogása, kormányja s hatalma alatt áll. A gyűlésben a vidéki nemesség követei is megjelenvén, előmutatták az iskola főgondnoka — báró Wesselényi Ferencz — ellentmondó levelét s kérék a tanácsot, hogy a végrehajtást felküldendő, folyamodásukra adandó válasz megérkezéseig halaszsa el. A tanács végzés nélkül oszlott el. Délután Gáspár Sándor, Sulyok János, Csanády János, Komáromy Sámuel, Mikolay Sámuel, Domahidy Ferencz, Szőke Zsigmond, Szinfalvy András, Szilágyi Ferencz, Kállay Ábrahám és még 30 nemes a vidékből s több előkelő lakos a városból tanácsot tartottak. Ezt látván Zanathi János bíró, — Hedri András jezsuvita superior, s a városban állomásozó Kalkreith vasas ezred parancsnoka gróf Saintignonnal egyetértve, — felszólítja a nemeseket a szétoszlásra, különben katonaság megy ellenök. Midőn üzenetét föl sem vették, két tanácsossal ismételtette azt, melyre következőleg válaszoltak: „Minthogy vallásbeli sérelmök orvoslása végett Bécsbe indulandó követeiket már megválasztották, s azok számára a meghatalmazó levelet és utasítást már ki is adták; — eloszlanak.“ — Ezeket a bíró aug. 5-kén a Helytartótanácsnak bejelentvén: annak oktob. 13-kán kelt kemény parancsára a tanács a deákságot kénytelen volt szétoszlatni.

Szatmár, Bereg, Ugocsa és Szabolcsvármegyéék nemessége ekkor a kollegium visszaállítása ügyében Csanády János és Gáspár

Sándor követeit Bécsbe küldé, kikhez Szatmári Sámuel; Szatmár közönsége részéről csatlakozott. A meghatalmazó levél a szatmári egyház levéltárában ma is olvasható.

A követek 1755 elején mentek fel Bécsbe s több főuraktól kiterő választ kapván, egyedül gróf Károlyi Ferencz szatmári főispán nyujtott nekik némi reménysugárt e nyilatkozatával: „A contribuens népnek onusa forog fenn, ezenkívül még más is egy, melyet kegyelmeteknek nem világosíthatok; de bizonyosak lehetnek benne, hogy elégséges consolatiot fognak nyerni. Azt ugyan még előre megmondhatom, hogy ad pristinam integritatem scholae kegyetek nem fog egészen reponaltatni, de etiam quoad studia majora tradenda contentaltathatik kegyelmetek; mert csak magam is nagy helyeken megmondottam, hogy ha azon iskola mostani restrictiojában fog maradni, vármegyénkben csak esküdtöt sem fogok kapni.“

Ezután kérelmököt a kancelláriához nyujtották be, mely azt tőlök a Helytartótanácshoz véleményadás végett leküldötte. A Helytartótanács a Sbiskó püspök elnöklete alatt működő tanügyi bizottsághoz utasítá. Ennek Nedeczky előadó által fogalmazott véleményét Nádasdy gróf kancellár azon hozzáadással terjesztette a királynő elé, miszerint a kérvényben semmi újabb ok nem található, annálfogva a kérelem ismét megtagadtatik. — Ezenfelül a követek a cancellártól következő választ nyertek: „nem kell a szabónak, vargának theologia, elég neki ha jó gazda lehet, nyugodjék meg kegyetek ő felsége akaratán.“

Hogy az ügy annál biztosabban megnyerettessék, elegendő alaptökét igyekeztek az iskolának gyűjteni, — e végből az erdélyi főurakhoz követek küldettek, s nem hasztalan. Gróf Teleki Sámuel és B. Wesselényi Ferencz közbenjárására Erdély főurai 5960 forintot adtak. A tiszántuli ref. egyházkerület részéről gyűjtőkül Domokos Márton és Dobozy Mihály rendeltettek, kik 2000 forintot készpénzben, ígéretben pedig 2364 frtot gyűjtöttek. — A szatmári egyháznak volt 5762 frt 22 dénár alaptökéje. — Ezen összegekről szóló kötvényeket Maróthy Sándor és Jeney György 1757-ben Bécsbe vitték. Folyamodványukat a Helytartótanácshoz, onnan véleményadás végett az egri püspökhöz utasították. — A

püspök a kimutatott alapot költeménynek nyilvánította, s oda nyilatkozott: hogy miután Szatmárt mint véghelyen csak a várórség kedvéért engedtetett meg a protestánsoknak a szabad vallásgyakorlat, és köziskola tartása, most minthogy végvár lenni megszűnt, meg kell szünni az ez okból engedett vallásgyakorlatnak is Melczér Pál kamarai biztos pedig Szatmár és Németi városok egyesüléséből azt következtette, hogy a németi iskolát, mint feleslegest el kell törölni. — Csanády János és Endrédi László 1758-ban Bécsbe küldött követek hasztalan igyekeztek az egri püspök hazugságait s álokoskodását megcáfolni, kérvényök visszavetett, s magok pedig kancelláriai parancsral Bécsből kiutasítottak.

Hasztalan volt tehát a főurak és a nemesség pártfogása, s egy vallása és iskolája mellett buzgó város népességének önfeláldozó készsége, — az egész egyházkerület gyülekezeteinek segélye! — A jó hirnevű szatmári kollegium, mely e vidéken a hazának oly fontos szolgálatot tett, melyet még a kathol. Károlyi Ferencz is kénytelen volt nagyfontosságúnak ismerni el, most már nemcsak megraboltatott, mint midőn 1678-ban a jezsoviták fondorkodása folytán, a Rhédey Ferencz erdélyi fejedelem által neki adományozott Berenczétől a bécsi kormány által megfosztatott, hanem teljesen degradáltatott, hogy előbbi fényes állását soha többé vissza ne nyerhesse.

Egyébiránt majd minden királyi városban megtétettek e korszakban az eféle kísérletek. A történelem hiven feljegyzé, hogy csak Vasvármegyében 40 templom foglaltatott el az ágostaiaktól, s bár a református nemes községekben nem garázdálkodhatott ugy a római hitű klérus, a vele szövetkezett kormány és hatalmasok mint a felvidéken lakó idegen ajku ágostai hitvallásaikkal, mégis mindenütt bebizonyult az e napokban, hogy a jezsovitáktól függő Mária Therézia uralkodásának egyik feladata volt a protestánsokat III. Károly titkos terveinek végrehajtása által lassanként megsemmisíteni, — s így az ő uralkodása más nem lehetett, mint ami volt, t. i. a templom,- és iskola foglalások szomorú korszaka.

Mint fentebb láttuk, Szatmárvármegyében a ref. papság alig tudott a zaklatásoktól menekülni; de a templomfoglalást illetőleg is tudunk (fájdalom) tényekkel szolgálni. A Mária Theresia uralkodása és a Jerémiás esperessége idejére éppen templom elfoglalása s az egyházközség elpusztítása esik. — Mint foglalta el Báró Baróczinak Schulz nevű inspectora a rongyosság ürügye alatt 1752—53-ban a jánki ref. templomot és parochialis épületeket, Széles András után részletesen elbeszéltek a Prot. egyházi s iskolai figyelmező 308-dik lapján 1870. Hogy e foglalás nem volt az első, mutatja az általunk ugyanott közlött Zajta, Pete, Sár, — és hogy nem utolsó igazolja Erdőd és Csegöld szintén a Figyelmezőben közlött története. — Nincs adat reá az egyházmegyei levéltárban, hogy Jerémiás esperes, vagy az egyházmegye megkísérlették volna megszüntetni a jogtalan foglalást, — hiszen erre igénytelen kálvinista papok testületének, vagy abból egyesnek, lett legyen az bár esperes is, még bátorsága sem lehetett e korban; de hogy legalább annak visszaadatása végett ne kérelmeztek, ne könyörögtek volna: egy oly egyháza javát s kötelmeit szíven hordó esperesről mint a fentebbiek szerint Jerémiás István volt, — fel sem tehető!

Menyire szíven feketett a kormányzata alatti egyházak jóléte, jövője, fennmaradása, mutatja azon intézkedése, hogy az egyházlátogatóság számára új jegyzőkönyvet nyitattott, melybe a canonica visitatio tapasztalata eredményét, különösen pedig az egyes egyházak vagyonának leltárát lehető pontossággal bevezettette. — E jegyzőkönyv hálából, az ő nevéből ma is „Protocollum visitatorium Jeremiae“ nevet visel.

Ezek voltak Jerémiás István esperességében a főbb mozzanatok; bővebb adataink róla nincsenek.

Mint magán ember tisztársai és a nép, — valamint a főbbek közszeretetésében kellett állania. Ezt igazolják Zoványi György püspök, gróf Teleki Mihály és gróf Bethlen József terjedelmes vázlatokban fentebb közlött levelei. Különösebben szívélyes viszonyban

kellett lennie gróf Bethlen Józseffel, ki fentebb idézett levele végén így ír: „Bizony megvallom, hogy szives szerencsém volna feleséggel együtt, ha tiszteletes jó Uramat, tiszteletes jó asszonyommal együtt szegény házunknál szemlélhetnők. Feleségem tiszteletes jó Uramat velem együtt, s tiszteletes jó asszonyomat minden jóknak szives kívánásával köszöntvén egy pár hiuz körmöt küldök. Ezzel ajánlom Isten oltalmába kegyelmedet“ stb. Kivül: „Kriska kedves leányunk is minden jók szives kívánásával köszönti tiszteletes Uram kegyelmedet virágzó szép házával együtt.“

Jeremiás István esperess teendőit 1762. február 10-ig végezte, amidőn a Szamosujlakon tartott egyházmegyei gyűlés a 6. sz. végzésével Fáy József főjegyzőt proseniorrá tette; ugyanez évben megis halt. (Lásd. B. Szatmár-Németi történ. 212. lap.)

Kiss Kálmán,

máncsi ref. lelkész.

T Á R C A.

1.

Kapy Miklós tanuló ifju levele bátyjához Kapy András-hoz iskolaügyben, magyar nyelven, Lócséről 1543. Szeptember 6.

Szolgálatomat ajánlom Kegyelmednek mint szerelmes Uramnak, Bátyámnak, kívánok az Ur Istentől Kegyelmednek minden lelki testi jókat megadatni. Magam állapotja felől azt irhatom Kegyelmednek, hogy az Ur Istennek neve dicsirtessik, mindaz óta fogva, mióta Kegyelmetek innen elment, egissigben voltam, mely jó egissiget kívánnik az Ur Istentől Kegyelmed felől hallanom. Az mi az eskola dolgát illeti, Kegyelmednek egyebet nem tudok mit felőle írni, hanem az mi állapotban akkor volt, mostan is abban vagyok, még ez ideig se mesternek senkinek oda fel nem irtak, hogy alájüjjön, Édes Bátyám Uram, az több dolgok közt ez dolog felől is kelletek Kegyelmedet megtanálnom, hogy Asszonyom ő kegyelme írja, hogy ha rá gondolnám, hogy ha jobb vóna hogy P a t a k r a k ü l d e n e, minthogy itt mester nincs. Én bizony nem tudom, mert az mi az tanulást illeti, talán jobb vóna, de ezért enyi ideig való

PROT. EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ.

8

fizetés mind hiában lenne anyibul, hogy valamit a nimet szóban kaptam is, mind elfelejtenim. Én reám pedig azt ő Kegyelmek ne hagyják, mert elhittem, hogy Kegyelmetek inkább megtudja gondolni, hogysen mint én az én tudatlan eszemmel; bizony pedig ides Bátyám uram én azt tartom, hogy jobb vóna ha Bártfára mennik, hacsak addig is mig ide mestert hoznának, de mindazáltal szabad Kegyelmetek véle ides Bátyám Uram. Azon is kirem Kegyelmedet, hogy Kegyelmed ennékem miltatlan atyja-fiának és szolgájának mikor irkezik levelet írjon, és mikor alkalmatossága vagyon Kegyelmednek meg is látogasson, kit ha Kemed megcselekszik Kegyelmednek megiszolgálom ha Isten éltet. Kegyelmednek ides Bátyám uram, semmi egyebet uj hirt nem tudok írni, hanem az Fizető mester ma jöve ide Lőcsére, ki azt beszilte az itt való polgároknak, hogy megvettik vóna a törökök Székes Fehérvárat. Immár nem tudom igazsi nemí. Isten, Szent Fijáirt tartsa, iltesse Kegyelmedet nagy sok jó esztendeig.

Költ Lőcsén 6. napján Szent Mihal.

Kapi Miklós Kegyelmed
szolgája és atyja fia Ke-
gyelmednek örömost
szolgál.

Inscriptio.

Az én szerelmes bátyám Uramnak az Vitézlő Kapy Andrásnak adassék ez levél kezsziben. Kapiban. —

Sinay Miklós a kitünő történetbuvár, amint keze írása mutatja, még ifju korában, saját jegyzetei közzé, ahonnan én e levelet mai helyesírással lemásoltam, következő cim alatt írta azt be: „Epistola nobilis adolescentis Nicolay Kapy, ad Fratrem Andream Kapi in primis initiis reformationis in Hungaria data. Cujus authenticum et originale ipsum possideo exemplar, facillioris tamen lectionis gratia exscribo illud et huc transfero.“

Hová lett Sinay gyűjteményéből e levél eredetije igensok más nagy kincsekkel együtt: azt a jó Isten tudja. A tiszántuli egyházkerület levéltárába, Sinay gyűjteményének és jegyzeteinek már csak némi töredékei jutottak.

A tisztelt olvasó tudni fogja, hogy a közlött levél tartalmát, Sinay szivességéből, már a derék Szombati János pataki tanár is ösmerte s a sárospataki főiskoláról írott mind kisebb mind nagyobb történelmi művében hivatkozik arra s közöl is abból de csak egyes kivett pontot, amely t. i. Patakra vonatkozik.

Szombatinál a levél keltének ideje már egyenesen 1543-ra tétetik, igenhelyesen, mert a törökök Székesfehérvárat valóban ez évben vették be éspedig szeptember 4-dikén. Kapy Miklós levele egyik erősség Ti-

mon (Epitome chronologica rerum hung.) és mások azon véleménye ellen, hogy Székesfehérvár szeptemb. 12-dikén vétetett volna be.

A F i z e t ő m e s t e r régies kifejezés, oly hivatalnok megnevezésére akinek kötelessége volt a reá bízott pénztárból fizetni. Ma pénztárnok. A közlött levélben bizonyosan királyi fizető mesterről vagyon szó, ki a Lőcsén lévő királyi hivatalnokokat vagy hadi szolgálatban lévőket fizetni ment oda. Hogy Székesfehérvár szeptember 4-dikén elesett s ezt pár napra azaz 6-kán már Lőcsén megtudták: ebben nincs semmi lehetlenség, mihelyes az állomásoként váltakozó lovas postákra s gyors fogatokra gondolunk.

Hazai művelődésünk története ügyében is bir némi érdeklél a közlött levél, nemcsak a lőcsei, bártfai és pataki iskolákra vonatkozásánál, hanem annál fogva is, mert egyik adat a többek közt arra, hogy a tekintélyes magyar családok növendékei már a XVI-dik században elküldettek német szóra. Sőt arra is van utalás, hogy hazánk némely vidékein már Hunyady Mátyás király korában beszélt a magyar nép németül, de a német is beszélt ám magyarul. Ránzán Péter aki mint nápolyi követ Mátyás király udvarában néhány évet töltött, hazánkról írott művében: Epitome rerum hung. Ind. 1. már említi, hogy „Németországból megszámlálhatatlan emberek jöttek át a Dunán már régen hazánkba s telepedtek itt meg a föld termékenységénél fogva. Innen lön, hogy a német vegyesen lakván a magyarral, ruházatára s szokásaira nézve egyezett a magyarral és hogy egyik a másikuak nyelvét beszélé.“ De mindez épen nem a magyarok németesedésére, hanem inkább a németek magyarosodására mutat. Most már, miként évtizedek óta is, ellenkező áramlat uralkodik; a magyart ugyancsak tolják és vonzzák a körülmények, hogy németesedjék, vagy legalább a németség fölényét ösmerje el; de a német teljességgel nem akarna magyarosodni.

Közönségesen tudva van, hogy 1542-ben már mind Bártfa, mind Lőcse s más szepességi városok bevették a reformátziót. Bártfán már 1539-ben, Luther egyik kitünő tanítványa Stöckel működött Bogner Bertalan lutherán lelkész, már mint ilyen hivatott Brassóból Lőcsére 1542. Az ifju Kapi Miklóst tehát már a reformációval teljesen ösmerősnek lehet és kell felvennünk s több mint valószínű, hogy egyenesen ő az, akihez később, Márton sátorlajaujhelyi predikátornak 1574. szept. 1. kelt s e folyóirat közelebbi füzetében közlött levele szól, s aki e levélből, mint a reformált egyház egyik kitünő hive, pártfogója és terjesztője ösmerhető meg. — A közlött levél, mely mint magyar nyelvemlék sem épen megveendő, adalékokat szolgáltathat a Kapy család leszármazási fájához is, amely ugy amint Nagy Ivánnál közölve van: Magyarország családai. VI. 76 - 79, — maga az érdeemes közrebocsátó szerint is, még több ponton kiegészítésre vár.

Perlaki Márton lévai ref. lelkész levele Szilágyi Benjamin István sárospataki tanárhoz a Zrinyi, Battyáni, Nádasdy és más főuri családok egykori protestáns voltáról. 1646. Novemb. 9.

Multum venerabili, clarissimo doctissimoque viro Stephano Beniamini Szilágyi, Illustris scholae sárospatakinae moderatori primario etc, domino mihi plurimum honorando confidentissimoque.

Minden jókkal, boldogságos hosszú élettel áldja Isten Kegyelmedet és a kegyelmedéit, szivből kívánom. Ámen.

Tiszteletes Benjamin uram! Az Kegyelmed kívánságának ezideig is jó szivvel eleget töttem volna, ha idő, alkalmatosság és levélvivők engedték volna. Most azért Czeglédi István uram által, a menyire emlékezem, Kelmednek a dolgot így delinealom. Muraközben hallottam hogy Zrinyi Miklós, ki szigetben vezett Ao 1566, mi vallásunkon volt, annak fia Zrinyi György is az volt kinek udvari predikátora Paulus Lonchaeus miénk volt, ez idén holt meg is. Gyermekek koromban ismerem azt az Urat, ki Magyarokrékben holt meg és Csáktornya mellett, fejr barátok klastromában, kit szent Ilonának hívnak, temetteték el. Ennek maradt két fija Zrinyi Miklós és György. Zrinyi Miklós Nádasdy Ferenc uram leányát Annát vévén, miénkből lutheránussá lett felesége kedvéért: mindazáltal holta napig jószágában minket is patialt. Nedőczen volt Andreas Hidegkuthi predikátor, Strigon Mathias Forgács, Szentmártont Petrus Fabricius, Szelnyczen Michael Janicz, Szent Györgyön Petrus Briccius, Turnisczán Georgius Nokécz, az apámról bátyám volt; Tövisses Szentgyörgyön Stephanus Gregoricz, Michael Nokecz. Az több helyeken mint Legrádon, Perlakon, Szoboliczán, Szent Mihályon lutheranusok voltak, Beloczén is, jöllehet Jagonicius miénk volt. Minden helyekben jeles főnemes uri rendek laktanak, kik közül némelyeknek nevek jut eszembe, s némelyeknek nem. Zrinyi György kisebbik, — gyermeki állapotjában Thurzó György palatinus tutora lévén, Thurzó Imrével együtt nevelkedvén, lutheranussá lett. Thurzó Imre Wittenbergába küldetvén, Zrinyi György császár udvarába ment, ott pápistává lett. Onnét uraságába szálván megházasodott, vévén Szécsi Thamas öregbik leányát, és az kisebbiket özvegységében, bátyja Zrinyi Miklós. Jóságót elosztván, mig az öregbik élt, persequálni nem engedte egyik félt is, hanem magtalanul meghalván Zrinyi Miklós, épen az egész muraközi jószág szállott Zrinyi Györgyre, és az osztán, mindakét rendbeli predikátorokat Muraközből kinyomta, min-

denüvé pápista papokat helyeztetvén. Ennek két fia maradt, Zrinyi Miklós és Péter; ezek élnek most is. Így deficiált Muraközben s kinyomatott az evangyéliom, megmaradván mindezideig is Leგრádon lutheranus prédikátor és Furnyisczán miénk s azok szolgálatjokkal élnek, kik a Nemességben perseveráltak.

Muraszombati felső lindvai uram Szécsi Tamás, itélem lutheranus volt. Ennek fíjaiban Miklós miénkké lett volt, többi-lutheranusokká. Legkisebbik: Dienes, pápistává lett és így deficiált az evangyéliom. Ez most egyedül él.

Bottyáni Boldizsár s Bottyáni Ferenc mieink vóltanak; német-ujvári urak. Ádám is az volt; ez lett pápistává, etcaet.

Nádasdi Ferenc, Nádasdy Pál lutheranusok vóltanak. Ifju Nádasdi Ferenc nem régen pápistává lett.

Török Bálint, Török Ferenc, Török István pápai urak, mieink voltak mindvégig.

Thurzó György, Thurzó Imre, Thurzó Szaniszló lutheranusok vóltanak. Ennek (Szaniszlónak) fiai: Ádám, Mihály pápistákká löttének. Ezekben deficiált is a Thurzó familia.

Forgács Simon, Imre, Mihály, Péter, Miklós miénk vóltanak. Péter, Miklós pápistává löttek. Ezekben az evangyéliom deficiált.

Ezekről emlékezem; az többit talán másoktól világosabban érthette Kelmed, és tovább én is többekről gondolkodván s másokkal is ezekről beszélgetvén, ha kivántatik és tudósit Kegyelmed, ennekutánna bővebben irok.

Az Praeconiumok Rimaszombathból kezembe jöttek, kiket is innen Ujvárbá felküldöttem. Isten, eő nagyságának s kegyelmének velünk való jöttét sok ezerképen fizesse meg és hozzánk való jóakarátját végiglen tartsa meg. Ide mivelünk rutul bánik a pogányság. Isten könyörüljön rajtunk. Ámen. Iram igen sietséggel Léván, 9. novembris 1646.

Perlaki Márton

Lévai ecclesia predikátora.

E levél írója, hihetően fíja volt azon Perlaki Mártonnak, aki a dunántuli ref. egyházkerület jegyzőkönyvében, egy 1614. aug. 25. Köveskúton kelt levélnek többekkel együtt így ír alá: Perlaki Márton, lindvaszentgyörgyi lelki tanító, senior; és akiről ugyancsak a nevezett jegyzőkönyvben, egypár év mulva ily emlékezet van: Anno 1616. 2-a die mensis novembris celebrata est synodus in oppido S. Laurentii ad Gemmeum fluviolum etc. Dominus Petrus Briccius pastor ecclesiae in Vizlyndva creatus est in seniore loco Ven. viri D. Martini Perlaki, pie in Christo ante aliquot dies defuncti.“ — Több helyütt olvashattuk azon történelmi megjegyzést, hogy a Perlaky családból a reformációtól fogva

mindemai napig folyton folyvást voltak protestáns papok. Meghiszszük; de azt, hogy mind lutheránok lettek volna, tagadnunk kell; mert az imént emlegetett két Perlaky Márton, nyilván református volt.

3.

Felhívás több paphoz Tiszántul.

Kisszentmárton (Baranya megye) Február 20. 1872. A „Protestáns egyházi és iskolai lap“ f. évi 6-dik számában „Több pap tiszántulról“ aláírással s „Hivatalos scandalum“ címmel világ elé bocsátott közlemény alkalmat szolgáltatott nekem arra, hogy föl hívjam a jelzett közlemény íróit, miszerint az alább előszámlált esetekre is keressenek címet:

1.) Nagytiszteletű Ballagi Mór ur által, az 1856-dik évre szerkesztett „Protestans Naptár“ elárúsítása a felsőbaranyai esperesnek Fodor Pál urnak 1798. szám alatt s 1855. Jul. 3. keltezett hivatalos körlevelében, szóról szóra idézett, következő szavakkal ajánltatik: „2-szor Egyetemes prot. Egyházunk érdekében kéretnek a n. t. és t. lelkész urak, miszerint az 1856-dik évi Protestáns naptárra, — mely ez ideinél népszerűb előadású s vonzóbb tartalmu leend, melyet két sikerült arckép díszítend — nem csak előfizetni, hanem 24 pp. krjával minél több előfizetőket is gyűjteni s a neveket és a pénzt f. évi augusztus végeig vagy egyenesen Landerer és Heckenast könyvnyomdájához bérmentesen, vagy hozzám utasítani sziveskedjenek. — 3.) Tiszt. Fördös Lajos concordantiájának 1-ső kötete 46 pp. krért. — 6.) t. Székács József és Török Pál „Bibliai egyezményes szótárának“ 1-ső osztálya nálam is megszerzhető.“

2.) 1856. Julius 18. 3080. sz. alatt Fodor Pál felsőbaranyai főesperes körlevelében ezt írja: „2.) Előfizetési felhívás történik ily című munkára: „A héber nyelv elemi tankönyve.“ Irta Ballagi Mór. Előfizetési ára postán bérmentes szétküldéssel 1 frt 50 kr. p. p.“

3.) 1865-ben márt. 14. Hamar András esperes 15. sz. alatt kibocsátott körlevelében t. Farkas József pesti Theol. tanár ur „Egyház történelem“ című két kötetes művére hirdet előfizetést.

4.) A dunamelléki egyh. kerületnek 1865. Juniusi közgyűlési jegyzőkönyve 75. számú határozata e) betűje alatt ez mondatik: „A „Népiskolai közlönynek“ szükséges voltát az egyh. ker. közgyűlés tanácskozás alá sem veszi, teljesen elismervén annak népnevelésünk kifejlődésében való nagy jelentőségét és áldásos hatását; ezért superintendens ur (F. t. Török Pál) szives volt megígérni, hogy a közgyűlés megbízása folytán a kerületbeli minden lelkészeknek és gyülekezeteknek ajánlani fogja, hogy azt rendeljék meg tanítóiknak, valamint a tanítókat is járatásra

felszólítandja, — s általában, amenyire csak lehet, számára pártolókat szerzend. — Ha pedig — mit nem reménylünk — e vállalat mégsem tarthatná fön magát saját erejéből, anyagi biztosítása iránt fog az egyh. kerület intézkedni.“

5.) 1867. Juniusi j.-könyv 76-dik pontja alatt az „evangeliomi árvaegylet“, — 78. sz. alatt pedig Girokuti P. Ferencz „Kertész Gazda“ című lapja.

Októberi j.-könyv 40. sz. alatt Molnár Aladár és Osterlamm Károly urak „Népiskolai könyvtár“ című könyvgyűjteményük pártolása ajánltatik hathatósan a lelkészeknek és egyházaknak.

6.) 1868, Juniusi j.-könyv 118. p. alatt Fábján Mihály és Liskay J. egyháztörténelmi művei, az elsőé különösen azért „mert egyházkerületi pénztárunk javát is célozván, esperes urak által, a lelkészek és egyházak figyelmébe ajánltatnak.“

7.) 1869. Májusi j.-könyv 48. sz. Dr. Encz Ferencz „ujabbkori magyar gazdáját“, 77. sz. alatt a „Prot. árvaházat“ következő végzéssel ajánlja: „Olvastatott Dr. Ballagi Mór urnak, mint az országos Protestans árvaház elnökének az iránti kérelme, hogy az egylet áldásos működésének minél szélesebb körben való kiterjeszthetése céljából közelebb házat szerezvén 25 ezer frtot fizethetett le, a többi 10 ezer frttal adós maradt, mely adósság kamata az évi jövedelmet tetemesen csonkitja — e hiány fedezése tekintetéből ajánltassék e humanitási intézet az egyházkerület hathatós pártolásába, hogy szent feladatának minél sikeresebben megfelelhessen.

„Miután ezen intézetet egyházmegyénk tagjai igénybe veszik, ezen ügy esperes és lelkész urak buzgó munkás részvételébe oly módon ajánltatik, hogy az egylet számára, jövedelme állandó biztosítása céljából, lehetőleg rendes tagokat nyerni, és közelebről az említett adósságnak, mielőbbi letörleszthetése végett adományokat gyűjteni igyekezzenek.“

8.) Ugyanazon j.-könyv 101-dik pontja így szól: „Olvastott a kecskeméti egyh. megye 1869. april hó 27 és 28-dik napjain Czepléden tartott közgyűlésének 14. sz. a. pontja, melyben elharároztatott, hogy a kecskeméti egyh. megye lelkész, s tanári gyám- és nyugintézete javára, de egyszersmind a szellemi munkásság élénkítése céljából is, az egyh. megye neve és erkölcsi pártfogása alatt, egy a „Papi dolgozatokhoz“ hasonló irodalmi vállalat indittassék meg oly módon, hogy az abból bejövendő tiszta haszon, nevezett intézet javára fordittassék, megbiztván egyszersmind Fördös Lajos ur ezen vállalat szerkesztésével, Dobos János, Tatay András, Varga János, Szilágyi Antal és Filó Lajos urak pedig kineveztetvén, a szerkesztő mellé bizottsági tagokul. Ezen irodalmi vállalat megindulására esperes és lelkész urak figyelmeztetnek, s ennek ugy erkölcsi, mint anyagi támogatására felhivatnak.“

9.) 1870. Jun. 11. stb. k.-gyűlés 51-dik pontjában. E Behm „Geographisches Jahrbuch“ földrajzi évkönyve, — 87. sz. alatt ismét a „kecskeméti lelkészár“ pártolása ajánltatik.

10.) 1871. Jun. 3. stb. k.-gyűlés 87. sz. alatt újból a „Kecskeméti Lelkészár“ ajánlása van fölfegyezve.

A következő történeti tényeknek is tessék nevet adni:

1.) 1857. April 20-kán Bécsben ő Felsege előtt, a vallás és iskola ügyben, megjelent küldöttségnek egyik tagja volt Ballagi Mór ur. — Tagtársaival ő is hangsúlyozta az előterjesztésben: „hitelveink szerint nekünk az iskolát az egyháztól elválasztani nem szabad, s közös a meggyőződés, hogy az 179°/₁. 26. t. c. 5. §-a értelmében teljes önrendelkezésünk alatt álló iskolák nélkül, a legcélszerűbb egyházrendezés mellett is, egyházügyünk tövemetszett fához hasonló“ stb., — alább ismét „iskoláinkat is, melyek egyházi létünknek életgyökerei s ezzel minden körülmények közt folyvást elválhatatlanul összefüggöttek, — az 179°/₁. 26. t. c. 5. §-a értelmében magunk szervezhessük, s ekképen lelkiismeretünket az egyházi és iskolai élet tekintetében megnyugtathassuk.“

Az 186⁵/₈ XXXVIII. t. c. kihirdetése óta pedig, annak magasztalására s keresztül vitelére Ballagi Mór ur, lapja hasábjain — ellenére „minden körülmények közt folyvást elválhatatlanul stb.“ nyilatkoznak — hányszor szólalt fel s engedett felszólalni.

2.) 1859-ben a szept. 1. patens és 1860. a jan. 10. miniszteri rendelet ellen Ballagi Mór ur volt köztudomás és elismerésünk mellett (?) a legbátrabb (?) szóvivők egyike, — és lapja a patens ellen irányozott védveknek közlönye.

1870 és 1871-ben pedig a Csicskó J. és Dömötör Bertalan által nyíltan proclamált reformegyleti eszméknek főpapja, és így az 1859 és 1860-ban hévvel oltalmazott magyarországi helv, hitvallásu egyház belső és külső, azaz a hitre és társadalmi szervezetre tartozó törvényeknek és fundamentomos igazságoknak ostromlója.

3.) Annak is adjanak címet, hogy mig Ballagi Mór ur a dunameléki helvét hitvallásu superintendentiának Pesten föllállított papnöveldéjében, a helvét hitvallás tételei szerint tanítja a dogmatikát (mert ez a superintendencia nem hozta be még iskoláiba a szabad tanítást:) addig a Protestans egylet alakuló gyűlésén, nagy hatással előadott beszédében ezt mondja: „ Azért uraim, mert vallás erkölcsi állapotainkból kiveszett az ő s z i n t e s é g és v a l l á s t é t e l e i n k nem kifejezői többé ami hitünknek, hanem annak, amit apáink hittek, — mi pedig mást vallunk és mást gondolunk stb. stb. — S nem hanyagság-é az, hogy a szeretet vendégségéhez járulva, a hivatalos egyházi formula szerint elmondjuk: „Tegyünk

vallást hitünkről“ és teszünk ünnepélyes vallomást oly dolgokról, melyeknek egy részét nemcsak hogy nem hisszük, hanem akarva sem hihetünk, mert előhaladt ismereteink szerint csak úgy nem gondolhatók, mint a négyszögletű kör, vagy a fából való vaskarika.“

4.) Ballagi Mór ur Pesten a papnövendékeknek a szt. Háromságról ezt tanítja: „(Dogmaticája 24. §.) Ami felfogásunk nem egyéb, mint visszatérés a reformátorok álláspontjára. — Ezek a szt. Háromságtant változatlanul vették át a régi egyháztól, de oly formulázással, hogy annak gyakorlati haszna is kiemeltetett. — Így a Confessio helvetica: „*Sacra scriptura nos docet, in essentia divina subsistere tres personas, Patrem, Filium et Spiritum Sanctum. — Patrem videlicet primam ordinis causam et originem rerum; — Filium eius sapientiam et verbum aeternum; — Spiritum Sanctum eiusdem virtutem, potentiam et efficaciam.*“ — Hasonlókép a Catechismus maior: „*Credo patrem, qui me creavit; — credo in deum Filium, qui me liberavit; — credo in spiritum sanctum, qui me sanctificavit.*“ Ez utóbbi valamint a leg-egyszerűbb, ugy legügyesebb formulázása a sz. Háromságnak, mert kimutatja egyszersmind az orthodoxiának az utat, melyen járnia kell e tan tárgyalásában, hogy az észszel homlokegyenest ellentétbe ne jöjjön. — E felfogás a szt. Háromság istent 3 féle nyilatkozatában állítja elénk, s ez az, mit tudnunk adatott, mert amint fentebb is fejtegettük, az ember anyit ismerhet isten lényegéből, menyit Isten kinyilatkoztatott; míg a lényeg a szent háromságban örökké megfoghatatlan marad, mint-hogy Istent teljes lényege szerint ismerni, embernek nem adatott. Ezenfelül csak is így felfogva bir a Háromságtan gyakorlati hatályossággal, mely ezt a monotheismus felett, a história tanúsága szerint, oly előnyös en kitünteti. — A zsidó és muhamedán értelemben vett monotheismus oly transcendentalis Isten fogalmat ad, mely az életre és erkölcsi fejlődésre elegendő hatást gyakorolni nem bir; — míg a háromságos Isten fogalma, mint Pater, qui me creavit; Filius, qui me liberavit; Spiritus Sanctus, qui me sanctificavit, magát a világra idvezítésünkre folyvást munkás hatású Istent mutatja fel.“

A Prot. egyházi és iskolai lap f. évi 5-dik számában pedig, midőn Ballagi Mór ur, Dömötör Bertalannak „Jézus élete s a keresztyén egyház eredete“ című Vögelin utáni fordítmányát bírálja, nemcsak hogy nem kárhoztatja egykori tanítványát, az 1871. Jan. 4. a pesti h. h. templomban, a helvét hitvallás alaptételeire s azok megtartására önkényt fölesküdtött tassi papot, Dömötör Bertalant, azért, hogy a szt. Háromságot megtagadta, Jézusról nyiltan azt mondja, hogy „1. Jézus ember volt, ki a többi emberektől egyedül szellemi adományai és erkölcsi erejének mértéke által különbözött; — 2, Jézus beszédei is ember beszédei voltak, nem miként azt még napjainkban is nagyobb részben olvashatjuk,

hogy azok az emberiség fölött álló, oly isteni lény beszédei, mely lény magát, mint a világnak teremtőjét, központját, életét és biráját tünteté föl:“ — hanem jesuisticus fogásokra oktatja, midőn eképen szól: „Hánem kérdem, helyén volt-e azt a vallomást épen itt tenni ? stb. stb.“ (Prot. lap. 1872. 5. sz.)

5.) Annak is sziveskedjenek cimet keresni: hogy Dömötör Bertalan, a szt. Háromságot megtagadott tassi pap, ellenére meggyőződésének, e napig is még, a tassi helv. hitv. hívek kontójára él, hogy közöttök az Atyának, a Fiunak és a Szentléleknek nevében keresztel; urvacsoráját oszt stb. stb., hogy a közösséget, a helv. hitvallást tartó egyházzal — még eddig föl nem bontotta, hogy Ballagi Mór urral együtt „positiv egyház beneficiumát élvezzi és positivtalan hitet vall.“

6.) Hogy, Dömötör Bertalan a tassi h. helv. egyház lelkészi, elv-társai pedig más egyházi hivatalaiktól, a duna melléki h. hitv. superintendentiában, annak törvényes elnökei által — felfüggesztve még e mai napig sincsenek.

Nagyon leköteleznének önök magok iránt „Többen“ tisztántuli paptársaim, ha a föntebbiekben előadott tényekre az önök szempontjából alkalmas, adaequalt cimemet keresnek, mert abban a reményben vagyok, hogy önök felette igazságos emberek levén, az igazság nyílt kimondása által, a tévedezők utba igazittatnának s talán én is, a Révész Imre féle orthodox s orakulumszerű nézetektől s elvektől, az önök netalán helyesebb elveket hirdető iskolájához csatlakozandom.

A szentlélek világosítsa meg ami elméinket.

Hamar Pál m. k.

helv. hitv. lelkész.

4.

Ballagi ur siralmai.

„Sir a lélek bennem, ha elgondolom, mi volt Révész Imre néhány évvel ezelőtt és mi ő ma.“ stb.

Ballagi Mór.

Prot. e. i. Lap. 1872. 9.

„Ne sirjatok én rajtam hanem ti magatokon sirjatok. — Luk. XXIII 28.

Ha a magyar protestáns egyháznak valamely halálos ellensége ropant pénzösszeggel, vagy más rendkívüli jutalommal kibérelte volna Ballagi Mór urat avégre, hogy mint egyházi és iskolai lap szerkesztője, támaszszon visszavonást a magyar protestáns egyház kebelében és annak minéltöbb tagját s különösen irodalmi férfait minden lehető uton módon csuffá tenni igyekezzék: ezen dicstelen és ádáz feladatot, a leg-

nagyobb földi jutalomért sem teljesíthette volna hivebben, mint teljesítette, hiszem, hogy minden idegen s ellenséges megbizatas és jutalom nélkül.

Ezen határozott meggyőződésben voltam Ballagi ur és lapja felől, már több évvel ezelőtt akkor is, amidőn még eszemágában sem volt, hogy valaha én is egy egyházi és iskolai folyóirat szerkesztője és kiadója leendek.

De voltak és vannak ezen véleményben mások is. Sokan osztották és osztják azon magyar református lelkészársunk véleményét, aki mintegy 5 évvel ezelőtt messzé földről nálam megfordulván, a Ballagi ur lapjaira tekintve így szólott: „Midőn e lap megjő hozzám a postán, én iszonyodom hozzá nyulni, mert ennek tartalma rendszerint oly piszkos, miszerint az ember fél, hogy keze is elpiszkolódik tőle.“

Hogy ez így volt és van, azért, kitünő mértékben maga Ballagi ur a felelős, nemcsak anyiban amenyiben a haszontalan és gyakorta szégyenletes polémiák által tulterhelt cikkeket lapjába felvette, hanem anyiban is, amenyiben az ily cikkeek gyártásában ő maga is kitünő mester volt; ő maga piszkált gyakorta nagy hetvenkedések közt oly férfiak orra alá is, akiknek érzületét, jellemét és tetteit kellően felfogni és megítélni ő még csak organummal sem birhatott. Okom van azon véleményben lenni, hogy mindezt Ballagi ur, a karta is, hogy így legyen, és pedig, ha nem csalatkozom, részint azért, hogy a neki nem tetsző, különösen nem pesti férfiakat, szertelen hiúságánál és féltékenységénél fogva, befeketitve és leverve, ő maga az ő pátrónusai s időnként változó kliensei körében mint valami portentum tündöklőjkék csudálva bámuló szemeink előtt; részint azért mert azon balvéleményben volt, hogy mi köztünk bárdolatlan magyar protestánsok között, polémiák nélkül lehetetlen dolog előfizetések alapján fentartani egy lapot. Pedig egykor, mindjárt szerkesztői pályája kezdetén önnön maga ünnepélyesen megigérte és felfogadta, hogy „a személyes polémiától, a napi sajtó emételyétől“ lapját meg fogja óvni és tisztán tartani. Fájdalom! e fogadás nem lön megtartva, s a Ballagi ur lapja, „docto labori dulce praeponens lucrum,“ a haszontalan személyeskedő polémiák által oly pontra jutott, miszerint én ugyan részemről nem vagyok képes a külföldi gazdag és terjedelmes protestáns egyházi irodalom mezejéről felmutatni egyetlen oly lapot vagy folyóiratot sem, amely az utálatos polémiák dolgában a Ballagi ur lapját még csak meg is közelíthetné; nem vagyok képes hazai protestáns egyházi irodalmunk multjának folyamán sem felfedezni oly pontot, amely azt mutatná, hogy valaha a magyar protestáns írók oly iszonyu polémiák tüzeben pusztították és emésztették volna önmaguk és több hitfeleik nevét, nyugalmát és becsületét, mint a Ballagi ur lapjában. Valóban, e lapra gondolva, gyakorta eszembe ju-

tottak a furiák, amelyekről olvastam valahol, hogy midőn nem volt kijelölt áldozat akit kinozzanak, akkor egymásnak estek és egymást mar-dosták.

Mi szükség volt mindezek előidézésére? Mit mondanának mind-ezekre külföldi hitfeleink? Mit mondanak más hitfelekezetű hazánkfiak, és mit fognak mondani saját maradékaink??

Én részemről, már több év óta egyáltalában nem olvasom, nem vagyok képes olvasni rendszerént, a Ballagi ur lapját; csak akkor veszem azt elő néha-néha valamelyik olvasó körben, midőn mások által egyene-sen figyelmeztetve vagyok. Így voltam figyelmeztetve a közelebbi idő-kben is azon méltatlan megtámadásokra, amelyeket nevezett lap, a tiszán-tuli egyházkerület méltó köztiszteletben és szeretetben álló püspökének Révész Bálintnak személye ellen. folyton folyvást, ismételve és szünni nem akarva intézett. Hogy engemet, különösen mióta Kálvin életét meg-irtam, s e nagy embernek a külföldi protestáns tudományosság előtt rég-olta tisztában álló becsületét, közöttünk is védeni merészeltem, s mióta egyikét művemet némi kedvezéssel fogadta a hazai közönség; hogy, mondom, engemet, aki egyébiránt önállóságomat, még Ballagi ural!! szemben is rendszerént és minden tekintetben folyvást megtartani igye-keztem, az ő lapja, ahol csak szerét teheti támad, ostromol és gyaláz: ez, legalább én elöttem már a legtermészetesebb dolgok egyike vala a világon. De, hogy Révész Bálintot is, aki soha semmi irodalmi surlódásba nem jött Ballagi ural, kinek szelidsége és békességszeretete általánosan tudva van, ki a hazának, nemzetnek s vallásunknak és egyházunknak legalább is van oly igaz fja, mint Ballagi ur, — ekként keseríteni, meg-gyalázni és pellengére állítani erőlködjék: azt, megvallom, nem gondol-tam soha. Örömmel látom ugyan, hogy azon esperest urak, kik Debre-cenben, néhány héttel ezelőtt hivatalos ügyben megfordulának, bár nagy gyöngédséggel, de mégis megróvták ama támadásokat; de ez, csekély véleményem szerint még nem elég. Ha egy egyházi fő hivatalnok, mi-lyen a püspök vagy superintendens közöttünk, nem egyéni vagy irodalmi magán, hanem hivatalos, nyilvános tényé-ért oly vádakkal illetetik mint R. B. illetetett csak azon egy cikkben is, amelynél többet én, az ellene intézettek közül nem olvastam, s mely alá „Több pap Tiszántulról“ van írva: azt ignorálni, vagy csak gyöngéd nyilatkozattal általánosságban megróvni, az ügy fontosságánál fogva s épen napjainkban, aligha elégséges dolog. Az említett cikk azt mutatja, azt hirdeti nyilván, hogy több oly papok vannak Tiszántul, akik az ő törvényesen választott szuperintendensöket „hivatalos skan-dalumot elkövető“-nek; inquisitori türelmetlenséggel bírónak, a protestáns szabadságot végkép gyanussá te-vőnek, hypokritának, protestáns jezsuitának; az egy-

há z fogalmát lealacsonyítónak, a papok lelkiösméretét megkötni törekvőnek, képmutatónak“ stb. stb. tartják és nevezik az egész világ előtt! Minthogy pedig nekünk vannak törvényeink, amelyek sem az ily püspököt egyáltalában el nem türik, sem azt meg nem engedhetik, hogy a püspök, az ő saját hivatalos felügyelete s előljárósága alatt álló lelkészek által ama nevezetekkel alaptalanul rágalmaztassék: ennél fogva a szabadság és rend s a becsület és közjó érdekében elmulhatlan szükség, hogy az említett álarcos tiszántuli papok előállittassanak s vádjaik formaszzerű és alapos bebizonyítására szorítottassanak. Nem sajtópert, nem is közgyűlési tárgyalást értek; a Ballagi ur tribunálként figurálni erőlködő szerencsétlen lapjához való felelősékre pedig részemről gondolni sem szeretnék; hanem értem azt, hogy az esperest és segédgondnok urak, mint a meggyalázott elnök legközelebbi tisztársai, saját körünkben, a kezökben lévő disciplinaris tiszt rendeltetése szerint találjanak módot abban, hogy az említett lelkész urak, sujjos vádjaik igazolására szorítottassanak s vagy nekik, vagy a hitem szerint méltatlanul s alaptalanul rágalmozott törvényes előljárónak kellő elégtétel legyen szolgáltatva. Ha egy távol vidéki, általunk soha nem látott, nem ösmert derék lelkésztársunk megindul és nyilthomlokkal szót emel ami törvényes előljárónk védelmére: menyivelinkább megkivánja mitőlünk azt a törvény s az egyháztársadalmi rend, hogy ama több tiszántuli pap, álarcának letételére stb. kellő erélyességgel felhivassék, és aztán az igazság oda ahova azt a törvény diktálja, kiszolgáltattassék.

Ezen egész ügy egyébiránt, különösen az illető esperest urak szigoru megfontolására és elintézésére vár. Amit én mondték, az merőben egyéni vélemény mégpedig minden személyes és bosszuállási érdektől eltekintő, de a törvény és közbecsület szempontját igenis, szemelött tartó egyéni vélemény.

A mi már az én csekély egyéniségemet közelebről illeti: őszintén megvallom, hogy mások figyelmeztetése folytán vettem reá magamat arra is, hogy a Ballagi ur lapja folyó évi 9-dik számának főcikkéből, különösen azon pontokat, amelyek az én személyemre vonatkoznak, valahogy elolvassam.

Ugy látszik, mintha Ballagi ur egyenesen azt vélné, hogy a Figyelmező legközelebbi füzetében a reformegylet októberi kongresszusáról szóló cikket én irtam. E cikket nem én irtam, de megjegyezhetem, hogy annak álláspontját és végelvitelét teljesen osztom s nagyon sajnálom, hogy Ballagi ur, ha egyszer cáfolgatáshoz csakugyan kedve jött, megelégedett egyikét pontnak önkényes kikapásával, felületes felfogásával s ahelyett, hogy a kérdésben forgó dolog velejéről igyekezett volna szólni, alapsnélküli nézeteinek kongó ürjeit frázisok cifra rongyaival fedezteté. Ez, eredendő

ősi büne Ballagi urnak, ezt már megszoktuk. Lesz szerencsétlenségünk majd valamikor későbben is megkongatni amaz ürt; most más dolog az, amiről szólni leginkább akarunk.

Ballagi ur nem átalija említett cikkének végére ezen szerencsétlen tételt dobni oda: „A debreceni orákulom szerént tehát azt vallani, amit a Jézus vallott, nihilizmus, szeretetet sürgetni amint Jézus sürgette kommunizmus, s nem hinni a középkor sületlenségeibe, hitetlenség.“ — Valóban szomorú dolog, midőn az ember, dühödtt kétségbeesésében nevetéssé teszi magát, miként Ballagi ur ama szerencsétlen ráfogással. Ily önfeledkezésekre nálunk magyar reformátusoknál férfiak között épen nem, hanem csak gyermekek s némely alsóbb rendű asszonyok között van ritkán példa. De Ballagi ur még tovább is megy, szól nevezetesen azon szomorító látványról, amely nyílik az ő szemei előtt, mikor a rohamos sebességet tapasztalja, amelylyel én mint szellemi süjje des nek indult ember az örvény felé ragadtatom. (Vajha pedig ne anyira a látvány nyílnék B. ur előtt, hanem lelki szemei nyílnának már meg valahára igazán!) Azt mondja, hogy sir a lélek ő benne, ha elgondolja, hogy mi voltam én néhány évvel ezelőtt és mi vagyok ma. Akkor nem voltam még, az igaz, az egyedül üdvözítő orthodoxiának felavatott doktora, amely doktorság tehát az én süyedettséggemmel van szoros kapcsolatban, — hanem voltam ezelőtt igazi keresztyén, tele jézusi szelidséggel stb. s mindez mily jól vette ki magát az én herkulesi külsőm és dörgő hangom mellett! (Ah mily tudós modern theologiai eszme, vagy talán argumentum is ez!) Szellemi bukásom elején még csak küzdöttem okokkal úgy ahogy, de most már ezt is megsokalltam, ráfogásokkal élek, ferditek, feketitek s általában, mai álláspontomra nézve már a pápától csak anyiban különbözöm, hogy nekem pozitív van mindig igazam, a pápa pedig csak csalatkozhatatlan.

Ezen léha beszéd egyes pontjainak, kifejezéseinek, velejének s tendenciájának teljes méltatását és megítélését magokra a tisztelt olvasókra bízom. Én csak anyiban veszem ezuttal figyelembe e szerencsétlen kifakadás tartalmát, amenyiben ez egyenesen becsületeembe vág, engemet mint jellemtelen, vallásunk és egyházunk elvei iránt hütelen embert erőlködik felmutatni a közönség előtt. Midőn egykori álláspontomról lebukottnak, lesülyedettnek hirdet: nyilván azon rágalmat szórja a közönség közzé, hogy én egykori helyes elveimet, Isten tudja miféle érdekek miatt megtagadva, most meggyőződésem ellenére állok az általam hirdetett és követett nézetek és irányzatok szolgálataiban.

Eféle vád nem most hangzik először ellenem Ballagi urtól és egy némelyik csatlósától. Nem sokára a Figyelmező első füzetének megjelenése s iskolaügyi nézeteimnek közlése után, hangzott a szó, hogy én

multammal szakítottam, az iránt hűtelen, következetlen lettem. stb. stb. Vettem észre, hogy még magán uton is terjesztetett Ballagi urék köréből a nézet, hogy én egykor éppen oly liberális voltam, mint a milyenek ők most; ők hiven megmaradtak az irány mellett, de én hűtelenné orthodoxxá lettem stb. stb.

Darabideig nem szólottam ezen rágalmakra, részint mert megvettem azokat, részint és főleg mert resteltem irodalmi téren önmagamról s viselt dolgaimról beszélni; kerültem azt, amit Ballagi ur gyakorta a csömörletig tett és tesz, hasábokat betöltve az önmagáról s néha-néha a velem volt személyes viszonyáról s az én egyéniségemről való beszéddel, ottan-ottan bezárta szobámtól egészen herkulesi termetemig s más haszontalan, nevetséges dolgokig. Későbbben hallgattam ama megugult rágalmakra, mert a tiszántuli egyházkerület s debreceni egyházmegye kebelében, a némileg engem is közléről érdeklett választási mozgalmak megindulván s folytonos hullámban lévén: ha magamat mentve multamat emlegettem volna, tüstént előállhatott volna közelben avagy távolban egynémelyik ember, hogy mindez csak azért történik, mert én ez vagy amaz hivatalra akartam feltolni magamat. Hallgattam a rágalmakkal szemben még azután is, midőn hirlapilag is kijelentém már a nagy közönség előtt azt, amit a Ballagi ur lapja is, bár hozzá be nem küldetett, szives volt egész készséggel közleni, hogy t. i. az egyszerű lelkesésen és levéltárnokságon kívül semmiféle egyházi közhivatalt viselni nem fogok; hallgattam, mert előre is valószínűnek tartottam azt, ami csákugyan bekövetkezett, hogy t. i. sokan nem fogják őszintének s határozottnak tartani visszavonulási nyilatkozatomat s ennek ellenére is szavazni fognak reám. Valószínűnek tartottam ezt nem azért mintha ilyen vagy amolyan népszerűséggel kecsgettetem volna magamat, mert előttem a népszerűségnél mindég sokkal föbb volt a meggyőződés és kötelesség iránti szilárd hűség; hanem azért mert nálunk tiszántul is, az újabb időkben több etiketteféle, színleges visszavonulások s lemondások törtévé, az engemet közléről nem ismerő választók jogosítva érezhették magokat annak feltevésére, hogy az én visszavonulási nyilatkozatom is csak színleges.

Én, szavamnak ura maradtam, s most már miként egy részről tökéletesen nyugodtak lehetnek felőlem azok, akik az én visszavonulásom folytán vélték kivihetni egyéni vagy közjóra célzó terveiket: úgy másrésztől én előttem sem áll többé semmi korlát, hogy a személyem ellen szórt rágalmak ügyében, némi felvilágosítással szolgáljak a tisztelt közönségnek s legalább nehány föbb vonásban kimutassam, hogy vajjon multam iránt hűtelenné és következetlenné lettem-e én? Bocsáss meg tehát tisztelt olvasó, ha most önmagamról is beszélni kénytelen vagyok. Remélem, hogy egyikét pontban legalább, kü-

lönösen az ifjabb lelkészársak s a maradék előtt, a közügy szempontjából is bir némi kis érdekléssel amit mondandó vagyok.

Három főtárgyra vonatkozva igyekszem világot deríteni a kitűzött kérdés felett, t. i. 1. egyházunk és iskoláink törvényes szabadságára; 2. a theologiai irányzatra; 3. a hazai politikai mozgalmakra vonatkozólag. A tisztelt olvasó előlegesen is gondolni fogja, hogy e három szempont, minálunk a közelebbi időkben legalább, csakugyan volt és van egymással némi összeköttetésben.

I.

1853-ban vagy 1854-ben történt, hogy az akkori Pesti Naplóban, melynek rendes munkatársa valék, egy külön cikkben nyilvános felszólítást intéztem az egykori Protestáns egyházi és iskolai Lap szerkesztőihez, t. i. Török és Székács urakhoz, hogy egyházunk közérdekeiben, a lapot indítsák meg. Cikkem jelszava ez vala:

Ut jugulent homines, surgunt de nocte latrones,

Ut te ipsum servas, non expurgaveris? — Sajnálom, hogy a cikk közzétételének idejét szabatosan meg nem határozhatom; de anyi bizonyos, hogy az jóval előbb történt Ballagi ur kalendariumának vagy lapjának feltünésénél. Magán uton is kértem és sürgettem az Egyházi lap újraélesztését; de ez, az akkori rendkívüli viszonyok miatt lehetetlennek látszván, a végpusztulással fenyegetett egyházi és iskolai autonomia iránti őszinte részvételem az által igyekeztem megmutatni, hogy 1856. elején a következő című művemet bocsátám világra: A protestáns egyház alkotmány a lapelvei a XVI-dik századi főbb reformátorok, vallástételek és egyházszervezetek bizonyítása szerint. Szarvas. 1856. 8. † 152. lap. E műnek, melyben toldalékul több külföldi tekintélyes egyházi jogi művek ösmertetve vannak, tudományos tekintélyre és valami feltűnő gyakorlati hatásra igénye teljességgel nem volt, főcélja csak annak kitüntetése vala, hogy egyházunk és iskoláink ügye s különösen autonomiája és államhoz való viszonya, egyenesen tárgya a tudománynak is, s nem helyes dolog azt a változékony politikai érdekek uszályává és játéktárgyává tenni. — Az egyház öntörvényhozási és önkormányzati szabadságához, iskoláink felekezeti jelleméhez s az egyházzal való szoros összeköttetéséhez, egyszóval: történeti jogainkhoz és elveinkhez már e műben teljes határozottsággal ragaszkodtam. Én tehát, 16 évvel ezelőtt is épen az voltam aki ma vagyok és pedig nem lomha inertiából vagy konokságból, hanem őszinte tiszta meggyőződéssel, vallásunk, hazánk és a szabadság iránti önzéstelen szeretetből. Eszerint felettem nincs oka sirni Ballagi urnak. Törölje le tehát a krokodilkönyvet és kezdjen őszinte új síralmat önnönmaga felett.

Ballagi ur, a tiszántuli esperestek említett nyílt levelére válaszolva, nagy dicsekedéssel ily szemrehányást is tesz: „önöknek nem lett volna szabad feledniök, hogy 1855. ólta, amikor én a rideg elszigeteltségben talált egyházat, több évig tartott hallgatása után ismét megszólaltattam, éjjeleimet s nappalaimat az egyház ügyének szentelvén“ stb. stb. Vajjon mire gondol e nagy szavakban Ballagi ur? Talán csak nem a Protestáns Naptárral való G'scheft megkezdésére, mert az már nevetségesnek is sok volna, hogy az egyházat, mondom: „az egyházat,“ Ballagi ur szóllaltatta meg, és pedig kalendáriumban, vagy kalendárium által. Én tehát hajlandó vagyok azt hinni, hogy ama tétel évszámában nyomdai hiba van, nev. 1855 hibásan áll 1858. helyett. Ezen év elején indította meg nevezetesen. Dr. Ballagi Móric, mint felelős szerkesztő és kiadó tulajdonos, Dr. Székács József és Török Pál segítségével szerkesztőkkel együtt a Prot. egyh. és isk. Lapot.

Mielőtt azonban e lap megindult volna, az 1856. és 1857-dik években már általánosan el volt terjedve a remény, hogy az egyházszerzése végett zsinat fog tartatni. Az előkészületekkel foglalkozó egyik küldöttségnek én is tagja valék s mint ilyen irtam, s csakhamar közre is bocsáttottam a következő című munkát: Vélemény a magyar protestáns egyház alkotmány főpontjai felett különös tekintettel a jövő törvényhozásra. Debrecen, 1857. 8. r. 6 + 90 lap. — E műben is határozottan, világosan vitatom, illetőleg ajánlom, hogy a bécsi és linci békekötésekhez, saját felekezeti iskoláinkhoz s azok és egyházunk autonomiájához feltétlenül és szilárd hűséggel ragaszkodnunk kell.

Még 1856-ban irtam egy önálló történelmi értekezést a bécsi békekötésről, a Pesti Napló számára; de ez, egyáltalában nem méréselvén azt kiadni, visszakértem a kéziratot, s midőn a Ballagi ur lapja 1858. kezdetén megindulandó volt s ő folytonos munkatársul engem is különös bizalommal felszólított, elküldém hozzá a fent említett értekezést és ő azt, lapjának legelső számában elkezdé kinyomatni. A lap első száma tüstént lefoglaltatott, meg sem jelenhetett s én mint nyilvános lázítás gyanuja alatt álló egyén, a budai országos főtörvényszék elé idéztetem oly bünvádi cím alatt, hogy ha elmarasztatom: büntetésem legalább is ötévi sujjos várfogság leend. Őszinte elösmeréssel és hálával ki kell jelentenem, hogy leginkább a magyar protestáns főuraknak s ezek közt főként a mostani miniszterelnöknek Lónyai Menyhértnek köszönhetem, hogy a vészből megszabadultam. Ők, a legfőbb helyeken is személyes közbenjárásukkal igyekeztek elhárítani a fenyegető bajt. Ámde csakhamar első kihallgatásom után mondá nekem Lónyai Menyhért ur, hogy a vizsgáló bíró, aggodalmát fejezte ki sorsom könnyebbülhetése felett, mert semmit nem titkoltam és nem szé-

pitettem, mindent őszintén megmondottam. Azonban mégis sikerült szelidebbé tenni s leszállítani az ellenem indított bűnvádi vizsgálat címét, „törvénytelen dolgok jóváhagyása“-nak címére. Erre írásban feleltem s kimutattam történelmi és jogi érvekkel, hogy a Bocskai István fegyveres támadása a maga idejében egyáltalában nem volt törvénytelen dolog. Midőn már a hazasorsa általában jobbra kezdett fordulni, én is felmentettem.

Hogy mi részem volt nekem az ugynevezett pátens elleni küzdelemben: azt egy részben legalább, meg fogja látni a tisztelt közönség akkor, ha ez ügyre vonatkozó a dat és forrásgyűjteményemet közrebocsáthatom. Most csak annyit legyen szabad felemlíteni, hogy ama küzdelem a válságos tetőpontra kétségenkívül akkor hágott, midőn a négy magyar reformált s a bányakerületi evang. tehát öt egyházkerület küldöttje Bécsbe mentek, hogy magának Ő felségének személyesen és élőszóval is adják elő aggodalmaikat és sérelmeiket. A terjedelmes beszédet, mely a küldöttség elnöke által a Felség előtt felolvasandó volt, az ügy élén állott protestáns főurak egyenes felhívására én fogalmaztam és pedig egyedül, minden előleges utasítás és minden segítő társ nélkül. E beszéd a küldöttség első formázerű ülésében felolvastatván, teljes mértékben, minden változtatás nélkül helybenhagyatott. — Megtagadattván a Felség eleibe léphetésünk: elhatároztuk a legszigorubb passzív ellentállást. Ezen ellentállás utasító okmánya a Tájékozás, amelyet az illetők egyenes megbízása folytán ismét én fogalmaztam, akkor rögtön Bécsben, a Hotel Muntschban. Ez az okmány az, amelyet az osztrák kormány, az egész országban mindenfelé oly rendkívüli dühösséggel keresett és üldözött. Én azonban, e két fő és történelmi beccsel bíró okmányban is épen azon alapelvekhez ragaszkodtam, amelyekhez ragaszkodom ma.

A legközelebb mult 60-as évek alatt meg volt kimélve a magyar protestáns egyház a sujosabb politikai zaklattatásoktól. Midőn 1868-ban sőt már előbb hire volt, hogy a kormány és törvényhozás, a mi egyházunk ügyéhez is szólni fog: fel sem tehetvén azt, hogy formázerint ki nem hallgattatunk: a mi egyházkerületünk közgyűlése, maga részéről hat egyént választott, kik a kihallgattatásnál a mi kerületünket képviseljék. Ezek közül egy voltam én is. Ámde a sors úgy hozta, hogy az országgyűlés népiskolaügyi 25-ös bizottsága csak kettőnket hívott fel s kettőnk közül is csak én jelentem meg. Ott voltam tehát, folyvást hiven ápolt alapelveimmel, szemben a sajtó által már összevissza zavart és félrevezetett közvéleménnyel, s az iskoláink jövő sorsa iránti indifferenzizmussal, ott voltam minden utasítás, gyámolítás, vigasztalás és remény nélkül, sok részben elszomorító egyedüliségben, — s a bizottsághoz beadott Emlékiratomat következő sorokkal zártam be:

„Végre szabad legyen egy kérrrel járulnom az igentisztelt Bizottság eleibe és ez csak abban áll, hogy a protestáns egyház mint ilyen, a maga törvényes alakzatában hallgattassék ki saját iskolái ügyében. — A mi iskoláink és azok autonómiája az államnak nem valami önkéntes adományai vagy kegyajándékai a mi kezünkben, hanem oly jogos birtokok, melyeket nagy küzdelmek után vvtak ki öseink az államtól s miután ezeket békekötések és sarkalatos törvények szerződésileg biztosították számunkra: tőlünk egyoldalulag semmiképen el nem vehetők. Hiszem, hogy a protestáns egyház, ha kellőleg fel fog szólíttatni, örömmel fogja feláldozni a haza művelődésének és szabadságának érdekéért mindazt, amit saját léte veszélyeztetése nélkül feláldozhat; de mellőztetésre s legszentebb jogaiban való háborgattatásra magát méltónak épen nem tarthatja.“¹⁾

Péstről haza jöven, darab ideig nem gondoltam tüzetesen az iskolaügyre; hisz az, a körülményeknél fogva voltaképen nem is az én dolgom volt többé. Nehány hónap mulva azonban, nekem is, mint egy iskolaügyi küldöttség egyik tagjának, közelebbi vizsgálat alá keltetvén venni a már szentesített törvény végrehajtására vonatkozó miniszteri rendeleteket s azokkal együtt magát a törvényt is: ismételt figyelmes vizsgálódás és gondolkozás után, azon őszinte, tiszta meggyőződésre jutottam, hogy mind az említett rendeletek, mind maga a törvény végrehajtása iskoláink törvényes szabadságát, sőt tetemes nagy részének létét is végpusztulással fenyegeti. Így indítványoztam a tiszántuli ref. egyházkerületnek az említett törvényre és miniszteri rendeletekre vonatkozó 1869. augusztusi végzését, amelyet, mint tartalmának indítványozója, én magam fogalmaztam is. Az előleges tanácskozmányokban ismételve felhívtam és felkértem a jelenvolt esperest urakat, hogy a végzési javallatot, amely ha elfogadtatik kétségenkívül igenerősen meg fog támadtatni, ne fogadják el, hanem egyszerűen mellőzzék, ha ezt, a minden bizonynyal bekövetkező kellemetlenségek tekintetéből tanácsosabbnak látják. A javallat a tanácskozmányi, illetőleg bizottsági ülésekben, majd a közgyűlésen, többbizbeli felolvasás és indokolás után egyhangulag elfogadtatott s én magam óhajtottam, hogy a végzés kinyomatva szétterjesztessék s különösen a pesti lapokhoz megküldessék.

A mi ezután történt, azt a leglényegesebb vonásokban e folyóirat

1) Sajnálnom kell, hogy ez Emlékiratba, amint az országgyűlés rendeletéből a többiekkel együtt kinyomatott, többrendbeli sajtóhiba csuszott be. Így például a törvényjavaslat eredeti fogalmazványára azt mondom hogy „temérdek benne a következetlenség és szabatosságghiány,“ — s a betűszedő ez utolsó szó helyett ezt tette: szakavatottságghiány, ami más dolog.

első évi folyamából láthatta a tisztelt olvasó. 1869-ben a felekezeti iskola, s épen az autonom protestáns iskola is, s ezeknek a békekötések által kivívott jogokban biztosított különleges állása és szabadsága s a többi efélék, legalább a sajtó és a nyilvánosság terén anyira népszerűtlen eszmék valának, miszerint azokat emlegetni, azok mellett szóttemelni, nemcsuda ha nem igen szerettek és akartak azok, akik szerették a nyugalmat és kerültek a népszerűtlenséget, a nyilvános megtámadtatást és az élet más keserőségeit.

Én azonban, azon meggyőződésben voltam és vagyok, hogy nekem, az előzmények után elmulthatatlanul szólnom kellett, még azon szomorú esetben is, ha iménti harctársaim mindnyájan némán maradnának. Miután több ízben tapasztaltam, hogy azon igentisztelt világi férfaink és lelkész-társaim, akiknek körében a válságos napok idején én is munkálkodtam, őszinte bizalommal viseltettek irántam s gyakorta általam meg nem érdemelt szíves készséggel fogadták el egyházunk és iskoláink jogi viszonyaira vonatkozó nézeteimet s munkálataimat: most iskoláink sorsának válságos és forduló pontján én részemről sem őket, sem az ügyet cserben nem hagyhattam, mert különben, én legalább úgy éreztem, hogy csontjaimat fogja összeemészteni az önvádolás tüze. Én részemről oly mélyen és oly őszintén szerettem az ügyet, hogy ha az iránt hűtlenné lettem volna, talán még siromból is ki fogna lökni a föld.

Ámde bizonyos voltam és vagyok benne, hogy ha mások hírlapjaiba irtam volna az ügy védelmére egyes cikkeket, vagy ha időnként röpiratokkal léptem volna fel: rövid idő alatt menthetetlenül levernek és pedig nemcsak a törvényt létrehozott iskolaügyi politikának professzionátus hívei, hanem a divatos modern álszabadelvűség bajnokai is; levernek nyílt és másféle megtámadásaikkal; saját hitfeleim nagy része pedig levér indifferentizmusával. Azért alapítottam tehát e folyóiratot, hogy ebben, mint saját kis hajlékomban és váramban folytonos kitartással mindaddig védelmezhessem az ügyet és az azzal rokon egyházi és iskolai alapérdekeket, míg elmondva mindazt ami szíven fekszik, tollamat nyugodt lélekkel letehetem.

Im ezekben áll a legfőbb vonásokat tekintve, azon álláspont, amelyet én, vallásunk, egyházunk és iskoláink törvényes szabadsága és függetlensége ügyében elfoglaltam s az irányzat, amelyet követtem s mind e mai napig követek. Éspedig követek nem rideg makacsságból, nem is politikai pártérdekből, hanem azon őszinte és szilárd meggyőződésből, melyszerint egyházunknak és iskoláinknak a teljes tökéletes autonómiára, s az ezt biztosító történeti jogi alapokra, nemcsak a vallás, hanem a szabadság, a tudomány és a művelődés érdekeiben is folyvást szüksége van s úgy látszik, hogy hazánkban szüksége is lesz még sokáig.

A nehéz időkben négyszer, sőt többször állottam én nem politizálok s holmi alsó törvényszékek, hanem országos fő törvényszékek bünvádi vizsgáló birói előtt, vallásunk és egyházunk szabadsága iránti hűségem miatt. Nem voltam én sem esperest, sem másféle, szavazattal bíró tagja a kerületi gyűlésnek, hogy magamat hivatalnoki eskümmel s a többség elvének paizsával védelmezhessem, s ez, a törvényszéken is mint reám nézve sujjosbitó körülmény, szememre vetetett; egyszerű lelkész s a kerületi gyűlésnek darab ideig minden fizetés s folyvást szavazat nélküli aljegyzője voltam én; de azért a vész és próbáltatás idején bármi munkára és bizonyágtételre felhivattattam: attól magamat gyáván sohasem vonogattam.

Az 1856-dik évtől, sőt még korábbi időtől kezdve mind e mai napig nagyon sok alkalmam volt, egyházi és iskolai autonomiánk ügyében szóval, tettel és írással nyilvánosan is bizonyágot tenni a meggyőződésem szerinti igazságról. Irodalmi műveim nyitva állanak a közönség előtt; számos, általam önállólag fogalmazott okmányok feltalálhatók az egyházi levéltárakban, a vizsgáló bírók előtti vallomásaimat elő fogják adni a törvényszékek levéltárnokai: álljon elő tehát bárki és ezekből, vagy bárhonnan bizonyítsa be, hogy mikor lettem én hűtlenné és következtelenné egyházunk és iskolánk törvényes szabadsága s erre vonatkozó saját alapelveim iránt? Aki ezt, emberül és igazán bebizonyítani nem képes s engem mégis szellemi bukással, sülyedéssel, multam iránti hűtlenséggel s többefélékkel vádolni merészel: azt én, minden teketória nélkül becselen rá galmazónak nyilvánítom.

De ezuttal már kénytelen vagyok bezárni, talán tulságig is ment expectorációimat. A következő füzetek valamelyikében ki fogom röviden mutatni, hogy én hitfelekezetünk aaptanaira s a theologiai főbb irányzatokra nézve sem lettem multam iránt hűtelen, s hü maradtam, egykor hazánk országgyűlésén nyilván vallott politikai elveimhez is.

Hát Ballagi ur dolgairól szóljak-e? Megvallom, restellek. Én a magam dicsőségét és igazságát az ő vagy bárki más legyalázásában keresni nem szeretem. Anyit azonban minden kételkedés nélkül, teljes nyugodtsággal megjegyezhetek, hogy ő, mind egyházi és iskolai szabadságunk dolgában, mind politikai tekintetben, mind különösen a theologiai főbb irányzatokra nézve oly gyakran változtatta álláspontját, s nem egyszer oly megdöbbentő fogalomzavarban hánykódott, hogy én ugyan a jelenkorban sem hazánkból, sem a külföldről theologust nem ösmerek, aki következtelenség tekintetében ő vele mérkőzhetnék. — Tegye szívére kezét, álljon az Isten eleibe, és ítélje meg ő maga, hogy vajjon ő-e az, aki multjánál és mindenestől fogva való egész lényénél

fogva hivatva és képesítve érezheti magát arra, hogy mint valami felsőbb bíró ítélgessen és gunyosan packázzék én felettem és más lelkészársaim felett, akik évek s évtizedek óta gyakorlati téren is hordozzuk az evangéliom hirdetésének terhét s őszinte jó akarattal igyekeztünk szolgálni vallásunk és hazánk közjávára; -- ő-e az, aki szellemi bukás, sülyedés és következetlenség dolgában másokat ítélgetni s elkárhozhatni valóban és igazán képesítve van?

De ha Ballagi ur, vagy más, pl. egykori theologiai álláspontját, bármi gyakran, de mindenkor őszinte meggyőződésből változtatta is: nincs jogunk lelkületére nézve elkárhozhatni őt. Ha egykor pl. Dávid Ferenc vagy Heltai Gáspár pápistából lutheránussá, ebből meg reformátussá, ebből ismét unitáriussá lett, de mindenkor meggyőződésből, sőt ha unitáriusból szombatosná, szombatosból zsidóvá lett volna is, de folyvást lelkiösmeretét követve: kinek mi köze ahoz? Hanem az már kétségenkívül becsületbe vágó dolog lett volna, ha Dávid Ferenc, Heltai vagy más, határozott unitarius vagy zsidó meggyőződése mellett is folyvást a pápista egyház tagja maradt volna.

Érzi azt Ballagi ur is, hogy ez nehezen megy. Most már tehát nemcsak a protestantizmusnak, hanem az egyháznak, mégpedig a tényleg létező, a látható egyháznak fogalmát és mivoltát is alaptalan frázisaival homályba borítani és borzasztó zürzavarba hozni erőlködik, hogy így, a jelenleg létező egyház, mintegy észrevétlenül egy oly csoporttá varázsoltassék, amelyben a hit leglényegesebb tárgyai felett, az ellentétes nézetek is egyenlő jogosultsággal bírnának. Valóban sajnálni lehet, hogy Ballagi ur az alapfogalmak zavarba hozásába s a mysztifikálásokba mindezideig bele nem fáradt!

Hogy miben álljon pl. a jelenleg pozitíve létező magyar reformált egyház fogalma és mivolta: annak üres légből s tabularasan való önkényes meghatározására magát feljogosítva senki, még talán Ballagi ur sem érezheti. Pozitíve meghatározzák azt törvényeink, ezek szerinti alkotmányunk, isteni tiszteletünk stb. és pedig az Isten igéjének alapján. Hogy látható egyházunk fogalmának ezen tényleges meghatározása valóban egyezik-e az Isten igéjével: azt vizsgálni, bárkinek teljes jogában áll s ha e vizsgálódás, a tárgyhoz valóban méltó: azt csak a legőszintébb köszönettel vesszük akárkitől. De azon nézetet, hogy a jelenleg létező magyar reformált egyház oly társulat volna, amelyben például a római vagy rakaui káté, vagy a formula concordiae épen oly jogosultsággal bírnának, mint pl. a heidelbergi káté a lapelvei, ezen nézetét mondom, semmiképen el nem fogadhatjuk, mert ez törvénytelen, képtelen és nevetséges nézet. Épen ily nevetséges, képtelen, törvénytelen és egyházunkat sarkaiból kiforgató nézet az is, mely szerint a jelenleg létező magyar reformált egyház oly társulat volna, amelyben az egyes tagokra s épen a lelkészekre

nézve is merőben közönyös dolog az, hogy a hit főbb tárgyairól s a felekezet alaptanairól mily nézetben s meggyőződésben vannak. Tessék csak megtekinteni pl. a lelkészi, esperesti, szuperintendensi stb. esküformákat, törvényes liturgiákat, agendákat, énekeskönyvünket, kánonainkat, s a többek közt pl. a Gelei Katona-féle kánonok VII-dik s következő pontjait: De doctrina seu religione ministrorum, és megmondani nekünk, hogy mikor törülte el az egyház mindezeket, vagy mikor proklamálta saját mivoltának alapelvül az indifferentizmust vagy nihilizmust.

Ha tehát hazánkban oly társulat jött vagy jó létre, amely maga eleibe egyházi vagy vallásos célokat tűz, kebelébe azonban az igaz és őszinte római katolikusokat és unitáriusokat s talán zsidókat is épen úgy felveszi, mint az igaz reformatusokat, — bár az ily vallási egyesülés már egyelőre is képtelenségnek látszik; — vagy ha tehát oly társulat jött vagy jó létre, amelynek tagjai csak névleg vagy így sem tartoznak valamely felekezethez, hanem a felekezeti lényeges váltanokra és intézményekre nézve is merőben indifferentensek s azok közül egyiket sem vallják s tartják magokénak: — az ilyen társulatot, mondom, a jelenleg létező magyar reformált egyház kebelén belől lévőnek s ez egyház létcéljaival egyezőnek tartani és nevezni teljességgel nem lehet. — A protestáns egyházhoz tartozó s egymással rokon hitfelekezetek tagjainak bizonyos közös célokra egyesülése lehetséges; de hogy az egymással lényegesen ellentétes protestáns és nem protestáns felekezetek őszinte és igaz tagjai saját felekezetök létcéljának előmozdítása végett egymással igazán egyesülhessenek: azt már képzelni is alig lehetséges.

Azt is bajosan fogja bebizonyítani valaha valaki, hogy a Krisztus és az ő apostolai oly egyházat akartak volna, amelyben hitelvek és alaptanok egyáltalában niucsenek s egészen közönyös az, hogy pl. az Ur a t M ó z e s nek, Illy é s nek, vagy a próféták közül egynek tartja-e valaki, vagy pedig igaz hittel ily vallást tesz ő róla: „Te vagy a m a Krisztus, a z élő Istennek fija.“

Egy percig se véld azt tisztelt olvasó, hogy én a hitvallások b e t ű i n e k barátja vagyok. Épen nem s nem is voltam soha! Hanem felekezetünk hitelveinek, alaptanainak hive vagyok igenis s ezekkel az indifferentizmust és nihilizmust megegyeztetni ezidőszerint még képes nem vagyok. — De az efélékről talán majd máskor bővebben.

Révész Imre.

F e l h í v á s

Weber Sámuel szepes-bélai evangélikus lelkész
urhoz.

Tisztelendőséged a „Predigt der Gegenwart“ című Steinacker G. által szerkesztett külföldi folyóirat jelen évi folyamának 2-dik füzetében, a 106-dik lapon, „Wirksamkeit und Statut des ungarischen Protestantenvereins“ című közleményében, ezt állítja a többek közt: „Debrecenben a kalvinista Rómában, ahol legközelebb, egy természettudományi tanárt az apostoli hitformára köteleztek, és azt, alapos ellenvetései után egyszerűen azzal torkolták le, hogy vagy letegye az esküt vagy menjen el“; ebben a Debrecenben, amely különben a radikalizmus gyupontja, ezt írja most Révész a Protestáns egyesület leküzdése végett: „és ha engem, egy angyal hívna is, hogy csak egyetlenegy betűjét is elhagyjam a hitvallásnak, — nem fognám követni azt,“ s eszerint magát, szinte egy oly pápa hívének vallja, amely csalhatatlanul iratott.“ stb. stb.

Mellőzve most Tisztelendőséged közlemények egyéb, igensok megrovásra méltó pontjait, csak azt vagyok bátor megjegyezni, hogy azok, amiket Tisztelendőséged a fentebb idézett pontokban Debrecen felől és Révész felől állítani merészkedik; amily megbélyegzők, becsületsértők, meggyalázók és elítélők: az én tudatom és meggyőződésem szerint épen oly léhák és alaptalanok.

Ennélfogva, az igazság és becsület érdekében ezennel felhivom Tisztelendőségedet, hogy vagy bebizonyítsa amaz állításokat, úgy, amint okos és becsületszerető emberhez illik, alaposan és igazán, vagy nyilvánosan vonja vissza azokat.

Hogy ellenkező esetben, mit kelljen tartani Tisztelendőséged igazságszeretete felől: arról most egyelőre, szólni nem kívánok.

Debrecen, 1872. Márc. 19.

Révész Imre.

Egyházi krónika.

Nagy Britannia. Az angol bibliafordítás kija-vitása.

Közönségesen tudva van az illetők előtt, hogy a jelenleg használatban lévő s hivatalos tekintéllyel bíró angol bibliafordítás, mely a XVII. század elejéről veszi eredetét, egy a múlt idők legjobb fordításai közül, jobb mint pl. a Lutheré németben; az is tudva van, hogy a brittek s különösen az anglikánok nagyon konzervatívek vallási és egyházi ügyekben: s im a legujabb időkben mégis tényleg munkába vétették az

ángol bibliafordítás kijavitása, mégpedig mind britt, mind amerikai tudósok közreműködésével. A kanterburyi anglikan egyházkerület kebeléből meg 1870. május elején nevezetett ki s láttatott el utasításokkal egy bizottság e tekintetben. E bizottság azonban, még azon hóban országossá szélesbült ki s ily címet vett fel: „a biblia köztekintélyű angol fordításának kijavitása végetti britt bizottság.“ Az ügyviteli szabályok megállapítottak, két szakosztály jött létre, egyik az ó, másik az új testamentomra, s Nagy Britannia illető tudósai felszöllítettak a közreműködésre. A kitűzött alapelvek pedig a következők: 1. nem új fordítás céloztatik, s nyelvezeti javítás is csak ott, ahol azt a szaktudósok mulhatlanul szükségesnek látják; 2. e nyelvezeti javítás is a létező fordítás nyelvezetéhez alkalmazott legyen; 3. ohajtandó, hogy az egyházi hatóság is hívjon fel szaktudósokat közreműködés végett; mégpedig nemzeti-ségre és felekezetre való tekintet nélkül; 4. szükség esetén mind hazai mind külföldi lelkészek s tudósok is felhivattassanak a közreműködés végett. — A legtöbb tudós elfogadta a felszöllítást, de Pusey és a néhány évvel ezelőtt pápistává lett Newman, nem. Meg van nyerve az északamerikai szaktudósok és tekintélyesebb felekezetek rokonszenve és közreműködése is az ügghöz s e részben a jeles amerikai német prot. theolognak Dr. Schaffnak lehet legtöbbet köszönni. A kijavitott ívek a végleges lenyomatás előtt mindig elküldetnek az amerikaiaknak, akik saját jegyzeteikkel együtt visszaküldik az íveket; a fordításszöveg végmegállapítása előtt azonban amerikaiakból is álló vegyes tanácskozmány tartatik Londonban. Amerikában 22 revisor van s ezek között 5 kongregationalista, 5 presbyterianus, 4 püspöki, 3 holland református, 2 baptista, 1 methodista, 1 unitárius, 1 lutheránus. Általában Északamerikában nemcsak lelkészek, hanem a művelt világiak is a legnagyobb részvétellel és érdekeltséggel viseltetnek az ügy iránt, melyet minden protestáns britt rendkívül fontosnak tart s annak jó eredményét ohajtva várja és reméli.

Németország. Az új porosz miniszter. — Werder tábornok mint theolog. — A pártok jelen állása Németországban. — Egy francia érzületű strassburgi hittanár.

A sokat emlegetett Mühler lemondása után öt nappal, január 22-dikén csakugyan bekövetkezett az új kultuszminiszter kinevezetése Poroszországban. Ezen új miniszter Dr. Falk, egy protestáns lelkész fia, jelenleg mintegy 45 éves; 25 éves korában már államügyész volt Lyck városában, ahol az egyházi ügyek iránti részvételéről ma is emlegetik. 30 éves korában országgyűlési képviselő volt s mint ilyen, a kormánypárt egyik árnyalatához tartozott; de személyes szép tulajdonaiért, nyilt s egyenes jelleméért, minden párt becsülte őt. Képviselői pályája nem sok ideig tartott s újból felvett államügyészi hivatala s az igazságügyminiszterium felhívására tatt munkálatai után 1862-ben fő-törvényszéki tanácsossá nevezetett Glogauban; innen ismét elválasztott országgyűlési képviselőnek s a centrumhoz csatlakozott. 1869-ben az igazságügyminiszteriumhoz nevezetett ki főtanácsossá s mint ilyen különösen a törvényhozási előmunkálatokban vett tevékeny részt s világos és szabatos tudós főként máttatkozott. — Mint miniszter, nyilván-

nos programmot nem adott. Álláspontja és irányzata felől tehát, különösen kezdetben, nagyon eltérő nézetek voltak. Azt mondani sem kell, hogy az ultramontánokkal teljességgel nem egyezik, sőt egyik határozott ellensége azok tuzásainak. Ugy látszik, hogy mind általában, mind különösen a protestáns egyházi és iskolai ügyekben a hagyományos porosz politikának minden szélsőségektől szabad, de határozott hive ő.

Karlsruhe-ba nem régen egy új tábori pap volt kinevezendő. A főegyházi tanács megtette maga részéről a javallatot, de Werder tábornok nem fogadta azt el, míg a jelöltet prédikálni nem hallja. A predikáció megtartott, de a tábornok elkérte a kéziratot is s magához hivatván a lelkészt, azt a predikáció tartalmából oly szigorú theologiai vizsgálat alá vonta, melyet csak egy theologiai tanártól lehetne várni. Végre kijelentette a tábornok, hogy ő azzal, amint a lelkész, beszédének harmadik részében a kegyelem eszméjét kifejtette, teljességgel nincs megelégedve, s im a főegyházi tanács jelöltje hazament, anélkül, hogy tábori pappá kineveztetett volna.

Németországban, a birodalmi gyűlésbe történt legközelebbi választások folytán a különböző pártok állása, következőleg jelöltetik ki: a nemzeti szabadelvűeknek van kerek számban 803,000 szavazatjuk, t. i. a választók között; a konzervatívek különféle árnyalatainak 540,000; az ultramontánoknak 437,000; a demokratáknak 250,000.

Dr. Lichtenberger strassburgi prot. hittanár még a múlt évi novemb. 24-dikén tartott egy predikátzót a 137-dik zsoltár felett, s az elzásziakat a Babylonnak folyóvíze mellett kesergő és a Sionhoz ohajtozó rabizraelitákhoz hasonlította, értvén a Sionon Parist. — A beszéd közelben s távolban roppant senszátiót okozott s 1400 frankot jövedelmezett a hadinséges franciák javára. A német kormány azonban oly sértőnek találta a szónoklatot, miszerint megparancsolta a tanárnak, hogy három nap alatt elhagyja Strassburgot és Elzászt. A száműzött, juliusi való halasztásért esedezett.

Franciaország. Zsinat a reformátusok számára. — Renan szabadelvűsége. — Dupanloup és Strauss egy hive a párizsi akadémiában.

A mostani francia kormány zsinattartást engedélyezett a reformátusoknak, nemcsak, hanem biztosította őket, hogy eddigi csonka egyházalkotmányukat, mely a reformátzió kora óta szervezetileg nem ösmerte a zsinatot, a zsinattal mint rendszeres alkatrészszel ki egészíthetik. A párizsi konzisztorium ezért köszönetet mondott. A liberálisok azonban félnek a zsinattól s nem örömmel mennek abba bé, mert előre sejtik, hogy az, nem fog kedvező lenni a nihilisztikus törekvések iránt. A párizsi tekintélyes ref. egyházban, közelebről választattak meg a megyei konzisztorium kebelébe a tagok éspedig mind a hívő irányzat követői közül. Itt, a zsinati választások is így fognak kiütni.

A németeken való bosszuállás vágya folyvást ég a franciák szívében, s ennek kielégítése végett bármi elemmel, de különösen a németországi ultramontánokkal nagyon hajlandók és készek szövetekezni. Maga Renan, a „Jézus élete“ című felületes műnek hirhedt írója, a világ s különösen a németföld minden ultramontanait azon liberális elv hangoztatásával igyekszik most Franciaország ügyéhez megnyerni,

melyszerént az államszilárdság főszlopa az erős papság vagy hierarkhia. Ugyancsak az ő elve az is, hogy Franciaországnak mindaz szövetségese, ami Németországnak ellensége, legyen bár az, ultramontanizmus, szocialdemokrázia vagy bármi más.

A nagy hírű orleansi püspök Dupanloup már darab idő óta tagja a párizsi Akademiának, mely a legtekintélyesebb francia tudósokból áll. Nem régiben azonban Littré is, aki a Straussféle Jézus életét franciára fordítá, beválasztatván az Akadémiába: a nevezett püspök nyilvánosan bejelenté kilépését. A franciák sehogysen tudják megfogni, hogy ily okos és művelt ember, miként teheti ezt ily csekély okon.

Olaszország. Róma: Hittani viták. Protestáns predikációk. Spurgeon. Köz erekölsiség.

Róma felett és Rómában is megnehezült már az idők viharos járása. Az örök és szent városban, mely az evangéliom előtt századokon keresztül el vala zárva, az újabb időkben nyilvános viták tartattak protestáns és pápista theologusok közt, különösen azon kérdés felett, hogy vajjon volt-e Péter apostol római püspök, sőt általában volt-e ő valaha Rómában? Róma hivei még ez utóbbi tételt sem voltak képesek tartható érvekkel igazolni. A közönség érdekeltsége eleinte csekély, de később igennagy volt. Egy lapnak azon száma, melyben egy vita terjedelmesen közöltetett, 20,000 példányban kelt el. De a pápának nem tetszett e dolog s embereinek betiltá a vitát. — Az olasz valdensesk, tömött templomban rendes isteni tiszteletet tartanak, számos angol evangéliomhirdetők járják be a várost s nagy buzgalommal és sikerrel működnek.

A mult télen még a nagyhirű angol baptista predikátor Spurgeon is fellépett és nyilvánosan predikált Rómában a pápaság ellen; szokott erőteljes s néha-néha nyers modora szerint babyloni k...ának s más efélének nevezvén azt. Midőn egykor intette a hallgatókat, hogy a pápa teljes mellőzésével egyenesen a Krisztushoz járuljanak: egy olasz pap közbeavatott: „ez eretnység,“ ámde a jelenvolt angol evangyelisták által csakhamar sarokba szorítottatott.

Hogy a köz erekölsiség miként állhat Rómában: arra nézve a stuttgárdi Christenbote f. évi 8-dik száma azt mondja, hogy Rómában 100 törvényes ágyból született gyermekre 243 törvénytelen esik; ésigy ezek a rendszeresek, a törvényesek csak kivételek. Továbbá 750 lakosra esik egy gyilkos, tehát 133-szorta több mint Poroszországban, és 237-szerte több mint Angliában. Az ily adatok is megérdemlenék, hogy disputáljanak az illetők felettök.

Ausztria. Vallásszabadsági és egyenjogusági törvény a papiron. — Államsegély. — Ó kathólikusok.

A jelen év elején Ollmützbén egy r. kath. ifju halt meg éspedig a haldoklók szentségének felvétele nélkül. Az illető lelkész megtagadta részéről az eltemetést. Távirattal meghívták tehát a bécsi ó kathólikusok reformátori bátorságú! papját. Ez csak azon esetre ígérkezett meg, ha személye minden sértés ellen biztosittatik. Meghívták tehát a brünni evangel. vándorpredikátor Kühne-t, és ez elvégezte a szolgálatot, eltemette a halottat, az ollmüci evangel. temetőbe. E miatt, az ollmüci

herceg érsek feljelentése folytán az illető cs. k. Helytartóság által megdorgáltatott a brünni evang. lelkészi hivatal; de ez úgy látszik az egész dolog felett nem sokat bánkódik. — Ugyancsak a jelen év elején Brünnen egy vegyes jegyes pár jelentkezett a r. kath. lelkész előtt, kihirdetést kérve, de ez megtagadtatott, mert a pár, evangel. lelkész előtt kívánt esküdni. A katolikus félre nézve tehát, az Ausztriában immár divó polgári házasság értelme szerént megkezdett a hirdetés a város-ház fekete tábláján; ámde a közelgő böjt miatt a harmadik hirdetés alól dispensátziót kértek a politikai hatóságtól; ez azonban a katolikus félt saját lelkészi hatóságához utasította. Végre meglelt nagynehezen a felmentvény s megengedtetett, hogy a felek evangélikus lelkész előtt esküdjenek, de úgy, hogy előbb eleget tegyenek a polg. törvény 77. §-ának, amely azt tartja, hogy a r. kath. és nem r. katolikus jegyesek házassági beleegyezéseket két tanu jelenlétében r. katolikus lelkész előtt jelentsék ki. A brünni evang. lelkész pedig, figyelembe sem véve az eféle politikai figurákat, megeskette az illetőket. „De mit mondanak olvasóink a liberalizmus ezen kis mutatványára? — kérdi a brünni evang. egyházi lap; — mert hiszen, hogy a brünni városi tanács liberalis, az magától érthető; — mi protestánsok azonban, akik előtt a meggyőződés és tisztalelkűség drágább, mint az üres frázisok, mi másként nevezzük azt a valamit.“

A folyó évi költségvetésben az evangélikus kultusra, rendszeres költségül 87,656 forintot utalványozott a képviselő ház. Egyébként január 12-dikén a pénzügyi bizottság ülésében kijelentette a vallásty miniszter Dr. Stremayr, hogy mihelyest a protestánsok, lelkészeik fizetésének javítása végett még több segélyért folyamodnak: a kormány e részben szívesen fogja teljesíteni kérésöket. Ezt azonban némelyek a protestánsok közül csak üres és olcsó frázisnak tartják; — de emellett szükségesnek itélik, hogy a legfőbb egyházi hatóságok fogják szaván a minisztert.

Míg a porosz kormány őszinte türelemmel sőt kedvezéssel viseltetik az ó katolikusok iránt, akik t. i. nem ösmerik el a pápa csalhatatlanságát; addig az osztrák kormány, sehogy sem akarja szívelni azokat; gyülekezeteik szervezkedését nem hagyja helyben, papjaik hivatalos tényeit pl. esketését merőben ignorálja, s azoknak semmi érvényt nem tulajdonít stb. stb. E szerint tehát az osztrák államkormány mint ilyen is elfogadta, sőt legalizálta volna a pápa csalhatatlanságát? Hogy értsük ezt? Hát hazánkban? Itt meg úgy látszik, senki sincs most már aki ama modern eszmét a csalhatatlanságot még csak bolygatni is mérésznél!

Iskolaügyi krónika.

Németország. Az iskolai felügyelet dolga Poroszországban.

Akik azt hitték sőt harsány hangon hirdették, hogy a poroszországi iskolaügyi mozgalmak halálos csapást mérnek az iskolák felekezeti jellemére s az egyházzal való életerős egybeköttetésre stb. mint előre gondolni lehetett, csakugyan keservesen csalatkoztak. Csupán csak az iskolákra való felügyeletről volt szó, s miután Poroszországban eddigelé

az állam nevében és érdekében is rendszeresen papok ügyeltek fel az iskolákra: most kimondja a törvény, hogy a felügyelet joga az államé; az ő nevében gyakoroltatik, ő általa szabályoztatik az s az ő joga a felügyelők kinevezés is; egyszóval: meg van szüntetve a felügyeletnek a papi hivattal való szükségesképeni öszveköttetése. A néhány rövid pontból álló törvény márc. 9-dikén fogadtatott el az urak házában 125 szóval 76 ellenében. Az egész intézkedés főindoka pedig, amint azt a kormány s épen maga Bismark is kereken kimondotta semmi más mint az, hogy az iskolafelügyelet hatalmas fegyvere kivéssék az ultramontán papok kezéből akik mindent elkövetnek, hogy Németországban a dolgok új rendét felforgassák, belviszályokat támaszszanak a bosszút álljanak a protestáns poroszokon a két nagy r. katolikus hatalomnak, Ausztriának és Franciaországnak legyőzetéseért. — Különben, maga a német császár, mindjárt a mozgalmak kezdetén biztosította Hoffmann ev. general szupnrintendenst, hogy az iskolaügyben, az eddigi porosz politika elveitől nem fognak eltávozni. Bismárkkal együtt maga a kultuszminister is ismételve kimondotta, hogy az iskolát az egyháztól elválasztani, felekezeti jelleméből kivetkeztetni s különösen az evangélikus egyház érdekeit sérteni a kormánynak egyáltalában nincs szándokában. — A dolgok kellő megértése és méltathatása végett jegyezzük meg, hogy Poroszországban a köziskolák bár mind felekezetiiek, mégis közséigi vagy állami erővel fentartatott intézetek, s így nagyon természetes, hogy reájok nézve a tiszta állami felügyelet elve kimondatott.

Ausztria. Segély a Gusztáv-egylettől. — Bécsi prot. iskolák. — Cseh reformatus tanítóképezde.

A Gusztáv-egylet központi hatósága legközelebb 9273 forintot küldött az ausztriai német és szláv protestáns tanítók fizetésének ez évi pótlására. Amde határozottan ki van mondva, hogy az adomány csupán evang. hitfelekezeti iskolák tanítóit illeti.

A múlt február 16-án Bécsben, egy szabad protestáns gyűlés előtt, terjedelmes előadás tartatván az ottani evang. iskolák állapotáról: következő főbb tételekben lón kimondva az eredmény: a protestáns iskolákat Ausztriában s épen Bécsben is, minden áron fen kell tartani, sőt növelni s párhuzamos osztályokkal ellátni; a költséget minden lehető tisztességes úton elő kell teremteni, de a tandíjat 10, 12, 15 frtról feljebb emelni nem kell; a szegény gyermekek tandíját az egyházi közpénztár fizesse; igyekezni kell, hogy az iskolákon levő 84,000 frtnyi adósság letörlesszessék, de idegen segélyért. pl. a Gusztáv-Adolfegylethez. nem kell folyamodni. Hogy e tételeket maga a bécsi ev. gyülekezet is elfogja-e fogadni: azt a jövő mutatja meg.

Folyó évi január 11-kén nyitattott meg Csazlauban egy cseh reformatus tanítóképezde. Az ünnepélyen jelen volt Wessely szuperintendens, dr. Tardy fő egyházi tanácsos, Szalatnay esperest stb. Van két rendes és két segédtanár. A tanítványok száma most egyelőre csak 7. — Tudjuk, hogy egy másik protestáns képezde már néhány év óta fenáll Bielitzben.

Rövid irodalmi szemle.

Dr. Heiszler József, dombrádi ref. lelkész. A keresztény ember könyve. Elmélkedések és imák a műveltebb osztály számára. Pest. Heckenast. 1872. 16 r. 253 lap.

E mű, valódi s maradandó becsesl bíró gyöngye egyházi irodalmunknak. Korunkban s hazánkban égető szükségét pótol. Célját maga a tudós és emelkedett szellemű szerző, az Utószóban következőleg adja elő:

„Midőn azt mondom a címlapon, hogy e könyvet a műveltebb osztály számára írák, nem azt akartam kifejezni, mintha az igazságot csupán egy osztály örökségévé akarnám tenni.

Az igazság az egész emberiségé.

De tekintve korunk társadalmi fejlődését, épen a műveltebb osztály az, amely leginkább ki van téve a mindenhova elható anyagelvűség betörésének.

Ezen elv küldönczei, amellet, hogy tönkreteszik az ember személyes méltóságát, az Istent, mint egy élettelen üres eszmét engedik meg. Az emberi lélek megszűnik elkülönítő hatalom lenni. Elesnek természetes jogai a jövőhöz. Igényével gúnyt űz a félrevezetett tudomány. Fülünk hallattára hahotáznak azon szent érdekek felett, melyek századokon keresztül egyedül valának képesek emelni, vigasztalni az embert s amelyeken függve, az ember a történelmet fényes, tiszteletreméltó lapokkal ajándékozta meg.

Segíteni akarok, megtámadott, kigunyolt embertestvéreimen s miután nincs mindenkinek sem alkalma, sem ideje a vallás, az emberi szellem legdrágább igazságait tudományosan vizsgálhatni s az emberi észszel kiegyeztetni: e szükségét igyekeztem fedezni, hogy az őszinte gondolkodást irányozhassam az önmegnyugtató, mint cél felé.

Gondolkozni akartam a gondolkozni akarókkal, mellőzve minden rendszert, de nem a tudományt és vívmányait.

Fogadják szíves olvasóim e lapokat oly emberszeretettel, mint a minővel én szolgálni akarok s ha egyetlenegy lélek nyugodalmát visszaszerezhettem fáradozásaimmal, áldani fogom az Istent, ki örökké áldandó és imáandó.“

Őszintén és buzgón ajánljuk e kitünő és korszerű művet mind általában olvasóinknak, mind különösen lelkesztársainknak, akik különösen a velős és szellemdús elmélkedéseknek magok is nagy hasznát vehetik, s ha emellet igyekeznek a művet műveltebbjeink közt terjeszteni, nagy szolgálatot tesznek vallásunk ügyének.

Bölcsészeti történelme. Tanulók s egyszersmind művelt olvasók használatára kidolgozta Thót Ferenc, a reformátusok debreceni főiskolájában bölcsészet tanára. Első kötet. Ó kor. Debrecenben. Kiadja Telegdi K. Lajos. 1872. 8 r. 8 + 22 lap.

Ha van tudomány, mely a theológiával s különösen a protestáns theológiával a legszorosabb egybekötöttesben van: a bölcsészeti s annak történelme minden bizonynyal ilyen. Régi példaszó, hogy a bölcsészeti

szolgálója a theológiának; de oly szolgálója, mondották később, aki égő lámpást visz ő előtte a sötétben. Mi azt hisszük, hogy a két tudomány közötti viszony ennél szabadabb, nemesebb és emelkedettebb, s a bölcsészet önálló, de mulhatlanul szükséges és folytonos kísérője a theológiának, annyira, hogy kellő bölcsészeti ismeretek és képesség nélkül még csak alig elegendő prot. theologiai műveltséget sem képzelhetünk.

Őszintén és buzgón ajánljuk tehát a címzett művet mind általában olvasóinknak, mind különösen lelkészársainknak. Nem száraz és összefüggés nélküli halmaza e mű a történeti adatoknak, hanem a legjelesebb külföldi művek felhasználása után, okszerű előadása a történeti fejlődésnek s hisszük, hogy a célt, amelyre szánva van, bizton el fogja érni. Az egész mű, mely a 3-dik füzetben a legújabb időkig le fog jöni, ha valami akadály közbe nem jő, másfél év múlva a közönség kezében leend.

Természetjog vagy jogbölcsészet. Ahrens Henrik lipcsei egyetemi tanár után dolgozta Bihari Imre, a sárospataki ref. főiskolában a természetjog és bölcsészet-történelem r. tanára. Pest. Kiadja az Atheneum. Nagy 8 r. 16 + 398 l. Ára 3 frt.

Igenjeles magyardolgozat Ahrens kitünő, világhírű műve után, melyet nemcsak német és francia, hanem olasz, spanyol és portugál nyelveken is már darab idő óta olvashat a közönség. — Kicsoda az közöttünk ma, aki politizálni nem szeretne, s az ország dolgát ne feszegetné? Az ilyeneknek nagyon ajánljuk e művet. A lelkési körök könyvtárainak pedig bármely politikátlan időben is bizonynyal diszére és hasznára lesz a címzett kitünő magyar dolgozat.

Telegdi K. Lajos helybeli buzgó kiadónknál a közelebbi időkben következő művek jelentek meg:

Phaedri Fabularum Aes. Libri 5. Iskolai használatra összeszedte és jegyzetekkel ellátta Tüdös János gymnáziumi tanár a debreceni ref. főiskolában. 8 r. 16 + 160 l. 90 kr. — Nagyon méltó tanáraink és tanulóink figyelmére, tanulmányára s pártfogására.

Egy hívő szavai. Irta de la Mennais, fordította Rácz Károly. Kis 8. r. 119. l. 50 kr. Egy, a mult idők leghíresebb tiltott könyvei közül, „mole quidem exiguus, sed pravitate magnus,” mondja a római pápa tiltó parancsa. Hatalmas, sőt bizarr mysztikus képletek folyvást bibliai színezettel s szocial-demokrat köztársasági irányzattal. A fordítás világos és folyékony.

Kontra L. alsó dabosi hely. hitv. tanító. Halotti bucsuztatók. 8. r. 216. l. 1 ft. 40 kr. Csudálatos, hogy az ily temetési rigmusok még most is sok helyütt szokásban vannak, holott a mi kánonaink legalább, határozottan elfiltják azokat. — Valóban nagy ideje volna, hogy a nálunk magyar reformátusoknál jelenleg divó temetési szertartások és szokások, saját felekezeti liturgiánk és az aesthetika elvei szerént vizsgáltassanak meg és reformáltassanak. Im egy szép tárgy elég otiummal rendelkezhető lelkészársaink számára!

Állatos könyv, gyermekek számára oktató és mulattató versekkel s 23 lap csinos színezett ábrával. Ára 1 frt.

Rövid alkotmánytan, vagy a polgári jogok és kötelességek

rövid ismertetése. Népiskolai használatra összeállította B. P. 8 r. 36. l. Kemény fedélben 20 kr.

Channing válogatott művei. Angolból fordítják és kiadják az unitárius tanárok. II-dik kötet: vallásos tárgyú beszédek. Kolosvár. 1872. Nagy 8 r. 187 l. 1 ft. 20 kr.

Channing egykor puritán kálvinista, majd későbbben unitarius lelkész Amerikában s mint ilyen a legkitünőbbek egyike, aki nem csak szóval, hanem írással és tettel is nagy szolgálatokat tett vallásának s a humanizmus ügyének. Felekezeti tanait nem osztjuk s theologiai tudományosságát pl. a német protestáns theologia újabbkori színvonalától elmaradottnak tartjuk, de azért műveit, mint sok tekintetben tanulságosokat, szívesen ajánljuk. Elhunyt Ch. 1842-ben s érdekes, ha tény az, amit fölöle egy helyen feljegyezve olvastunk, hogy t. i. élte végén ismét közeledett a Krisztus istenségének hitéhez.

Az alsó nógrádi ev. ág. hitv. papi testület értekezései. Első szám: Mi eszközli számos protestáns világi uraink anyagi bukását s az evangyeli papság mit tehetne ennek megakadályozására? Olvasta Wladár János samsonházai lelkész B. Gyarmat. 1872. 4-rét. 10. l. — Értekező szerént a baj főforrása „a szülék vallásosság nélküli élete s a gyermekek vallás nélküli neveltetése.” — Keményen megróvja az új magyar protestánsokat is s az evang. papságot így inti: „Nekünk evang. papoknak azon alapról, mely közel kétezer éves s újabb visszahelyezésében 4-dik századát fogja ünnepelni, azon alapról, mely nyommasztó idők sujjának terhe alatt is, midőn minden anyagi tápot, minden jogi támaszt elvesztett s mégis képes volt egyházakat alapítani, iskolákat emelni s fentartani, megvédeni, egy bizonytalan s kétséges kimenetelű jövő kedvéért, amugy könnyen letérni nem szabad, nem is áll szabadságunkban, mert a jó katona meghalni tud, de esküjét nem szegi meg.” stb. stb.

Harsányi Sándor turkevei ref lelkész kis füzetét: A tisztántuli ref. egyházkerület és az ugynevezett magyarországi protestáns egylet cim alatt, melyben mellékletül Balogh Ferenc hittanár ösmereteti az Evang. szövetséget, — ajánljuk a tisztelt olvasók figyelmébe. —

Különösen ajánljuk pedig az egész közönség figyelmébe és pártfogásába,

Balogh Ferenc debreceni hittanár ur előfizetési felhívását „A magyar protestáns egyház történetének részletei” című művére. Az előfizetési pénz egy frt, amely april 24-dikéig szerzőhöz küldendő Debrecenbe: Kis mester u. 1173. sz. a. — Azon biztos reményben élünk, hogy a mű, különösen az egyházunk iránti érdekeltséget és buzgóságot kitünő mértékben előmozdithatja; vajha tehát a közönség se lenne részvétlen, a közjóra célzó nemes törekvés iránt!

A Molnár Aladár ur által szerkesztett Néptanítók ismerettárának első kötete elháríthatlan akadályok miatt késétt eddig; de nem sokára meg fog jelenni.